

महाराष्ट्र स्टार्टअप, उद्योजकता आणि नाविन्यता
धोरण-२०२५ (Maharashtra Startup,
Entrepreneurship and Innovation
Policy-2025) ला मान्यता देणेबाबत.

महाराष्ट्र शासन
कौशल्य, रोजगार, उद्योजकता व नाविन्यता विभाग,
शासन निर्णय क्रमांक : कौविउ-२०१७/प्र.क्र.२४३/कौशल्य-२,
४ था मजला, मादाम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरु चौक,
मंत्रालय, मुंबई-४०० ०३२.
दिनांक : ०४ सप्टेंबर, २०२५.

वाचा:- १) कौशल्य विकास व उद्योजकता विभाग, शासन निर्णय क्र. कौविउ-७/प्र.क्र.२४३/अभियान-१,
दिनांक ०५ फेब्रुवारी, २०१८.

२) मा. मंत्रिमंडळ बैठकीचे दि. ०५/०८/२०२५ रोजीचे इतिवृत्त.

प्रस्तावना :

देशातील अन्य राज्यांच्या तुलनेत महाराष्ट्र हे कायमच एक प्रगतीशील राज्य म्हणून ओळखले जाते. राज्याची भौगोलिक विविधता, मुंबईसारखे आर्थिक केंद्र, पुणे म्हणजे माहिती तंत्रज्ञान केंद्र, मध्य-महाराष्ट्राचा कापड उद्योग आणि विदर्भातील खनिज संपत्ती याद्वारे राज्याची अर्थव्यवस्था बळकट आहे. विशेषतः लांब सागरी किनारपट्टीमुळे राज्याला व्यापार आणि वाणिज्य क्षेत्रात अनन्यसाधारण संधी उपलब्ध आहे. महाराष्ट्र हे देशातील सर्वाधिक औद्योगिकीकरण झालेले राज्य असून, औद्योगिकीकरणासोबतच नाविन्यतेला प्रोत्साहन देऊन राज्यातील स्टार्टअप परिसंस्थेचा विकास साधण्यासाठी कौशल्य, रोजगार, उद्योजकता व नाविन्यता विभाग सातत्याने कार्यरत आहे.

संदर्भ क्र. (१) येथील दिनांक ५ फेब्रुवारी २०१८ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये “महाराष्ट्र राज्य नाविन्यपूर्ण स्टार्टअप धोरण-२०१८” जाहीर करण्यात आले होते. या धोरणाच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी आणि राज्यातील नाविन्यपूर्ण परिसंस्थेच्या अध्ययन व विकासासाठी महाराष्ट्र राज्य नाविन्यता सोसायटी ही नोडल एजन्सी म्हणून कार्यरत आहे. २०१८ च्या धोरणांतर्गत स्टार्टअप वीक, इनक्यूबेटर्सची स्थापना, स्टार्टअप यात्रा, ग्रँड चॅलेंज, हॅकथॉन, गुणवत्ता परीक्षण व प्रमाणन अर्थसहाय्य, बौद्धिक संपदा हक्क अर्थसहाय्य, महाराष्ट्र व्हर्च्युअल इनक्यूबेशन सेंटर इत्यादी अनेक महत्त्वपूर्ण उपक्रम महाराष्ट्र राज्य नाविन्यता सोसायटीमार्फत यशस्वीरीत्या राबविण्यात आले आहेत. याची फलश्रुती म्हणून केंद्र सरकारच्या उद्योग संवर्धन व अंतर्गत व्यापार विभाग (Department for Promotion of Industry and Internal Trade) अंतर्गत देशातील एकूण मान्यता प्राप्त स्टार्टअप्स पैकी सर्वाधिक २९,१४७ (१८%) स्टार्टअप्स महाराष्ट्रातील आहेत.

वैश्विक स्पर्धेत टिकून राहण्यासाठी आणि बदलत्या काळाशी जुळवून घेण्यासाठी महाराष्ट्राने उदयोन्मुख तंत्रज्ञान क्षेत्रांमध्ये आघाडी घेणे आवश्यक आहे. कृत्रिम बुद्धिमत्ता, जैवतंत्रज्ञान, कृषी-तंत्रज्ञान, ग्रीन टेक्नॉलॉजी, क्वांटम कम्प्युटिंग, स्पेस टेक्नॉलॉजी, सेमीकंडक्टर यांसह आरोग्य, कृषी, पर्यावरण, उद्योग, ऊर्जा, कौशल्य, शिक्षण व प्रशासन या क्षेत्रांमध्ये इनोव्हेशन व नवसंकल्पनांचा अंतर्भाव करून राज्याची कार्यक्षमता आणि स्पर्धात्मकता वाढविणे ही काळाची गरज आहे.

सध्या राज्यातील स्टार्टअप परिसंस्था प्रामुख्याने महानगरांमध्ये केंद्रित आहे. त्यामुळे ग्रामीण व निमशहरी भागातील नवउद्योजकांच्या क्षमतांना चालना देणे, स्थानिक शैक्षणिक संस्थांच्या माध्यमातून युवा वर्गास नवउद्योजकतेकडे प्रवृत्त करणे तसेच नवउद्योजकांना प्रारंभीच्या टप्प्यात भांडवल, मार्गदर्शन व बाजारपेठ उपलब्ध करून देणे आवश्यक आहे.

जगातील विकसित राष्ट्रे भविष्यातील तंत्रज्ञान क्षेत्रांत झपाट्याने प्रगती करत असताना, महाराष्ट्रानेही त्या धर्तीवर अग्रणी भूमिका घेऊन राज्यातील स्टार्टअप, नाविन्यता व उद्योजकता परिसंस्थेला अधिक बळकटी देणे अत्यावश्यक आहे. नाविन्यपूर्ण स्टार्टअप्स हेच आर्थिक वाढ व रोजगारनिर्मितीचे प्रमुख साधन ठरत असताना, महाराष्ट्राला नवपिढीच्या उद्योजकांसाठी जागतिक दर्जाचे स्टार्टअप केंद्र म्हणून ओळख निर्माण करून देण्यासाठी एक सर्वसमावेशक व दूरदृष्टीपूर्ण धोरण तयार करण्याची आवश्यकता होती.

राज्यातील स्टार्टअप, उद्योजकता व नाविन्यता परिसंस्थेला प्रोत्साहन व बळकटी देऊन महाराष्ट्राला भारतातील नवपिढीच्या उद्योजकांसाठी जागतिक दर्जाचे स्टार्टअप केंद्र म्हणून ओळख निर्माण करण्यासाठीच्या उद्दिष्टांच्या पूर्ततेकरिता तसेच शहरी व ग्रामीण भागातील महिला, युवा तसेच दुर्बल घटकांवर विशेष लक्ष केंद्रित करण्याकरिता “महाराष्ट्र स्टार्टअप, उद्योजकता आणि नाविन्यता धोरण-२०२५” चा मसुदा मा. राज्य मंत्रिमंडळाच्या दि. ०५/०७/२०२५ रोजीच्या बैठकीत सादर करण्यात आला होता. सदर बैठकीत देण्यात आलेल्या मान्यतेस अनुसरून “महाराष्ट्र स्टार्टअप, उद्योजकता आणि नाविन्यता धोरण-२०२५” ला मान्यता देण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय :-

राज्यातील स्टार्टअप परिसंस्थेचे बळकटीकरण करणे आणि नाविन्यता व उद्योजकतेला प्रोत्साहन देऊन महाराष्ट्राला भारतातील नवपिढीच्या उद्योजकांसाठी जागतिक दर्जाचे स्टार्टअप केंद्र म्हणून ओळख निर्माण करण्यासाठी महाराष्ट्र स्टार्टअप, उद्योजकता आणि नाविन्यता धोरण-२०२५ ला या शासन निर्णयाद्वारे मान्यता देण्यात येत आहे.

२. महाराष्ट्र स्टार्टअप, उद्योजकता आणि नाविन्यता धोरण-२०२५ च्या इंग्रजी व मराठी भाषेची प्रत अनुक्रमे **परिशिष्ट-अ** व **परिशिष्ट-ब** (मराठी अनुवाद) मध्ये सोबत जोडली असून महाराष्ट्र शासनाच्या संकेतस्थळावर प्रसिध्द करण्यात येत आहे.

३. **अंमलबजावणी :** सदर धोरणाची अंमलबजावणी कौशल्य, रोजगार, उद्योजकता व नाविन्यता विभाग या नोडल विभागासह महाराष्ट्र राज्य नाविन्यता सोसायटी (Maharashtra State Innovation Society-MSInS) या शिखर संस्थेमार्फत करण्यात येईल. तसेच सदर धोरण राज्यातील सर्व विभागांच्या योजना व कार्यक्रमाशी समन्वयित करून राबविण्यात येईल.

४. **धोरणाचा कालावधी:** महाराष्ट्र स्टार्टअप, उद्योजकता आणि नाविन्यता धोरण-२०२५ हे प्रसिध्द झाल्याच्या दिनांकापासून अमलात येईल. तसेच सदर धोरण लागू झाल्याच्या दिनांकापासून पुढील ५ वर्षासाठी किंवा नवीन धोरण जाहीर होईपर्यंत लागू राहील.

५. **प्रशासकीय यंत्रणा:** राज्यांतर्गत उद्योजकता आणि नाविन्यतेशी संबंधित कामकाज समन्वयासाठी शिखर संस्था म्हणून प्रभावीपणे कार्य करण्याकरिता महाराष्ट्र राज्य नाविन्यता सोसायटीचे बळकटीकरण करण्यात येणार आहे.

५.१. सर्वसाधारण मंडळ (General Body): सदर धोरणास धोरणात्मक दिशा, विभागीय समन्वय व उच्चस्तरीय देखरेख प्रदान करण्याच्या दृष्टीने मा. मुख्यमंत्री महोदय यांच्या अध्यक्षतेखाली सर्वसाधारण मंडळाची (General Body) स्थापना करण्यात येईल. यामध्ये उद्योग, नियोजन, वित्त, कृषी, सार्वजनिक आरोग्य, वैद्यकीय शिक्षण, माहिती-तंत्रज्ञान, नागरी विकास, पर्यावरण, परिवहन, शालेय शिक्षण, उच्च व तांत्रिक शिक्षण इ. प्रमुख विभागांचे सचिव तसेच स्टार्टअप परिसंस्थेतील तज्ज्ञ, उद्योग संघटना, उद्योगपती व गुंतवणूकदारांचा समावेश असेल.

५.२. नियामक परिषद (Governing Council): संस्थेच्या सर्वसाधारण मंडळाने घेतलेल्या निर्णयांच्या अंमलबजावणीवर देखरेख ठेवेल.

५.३. विभागीय समन्वय: राज्यातील सर्व विभागांनी स्टार्टअप, नाविन्यता किंवा उदयोन्मुख तंत्रज्ञानाशी संबंधित प्रस्ताव महाराष्ट्र राज्य नाविन्यता सोसायटीमार्फत सादर करावेत, ज्यामुळे एकात्मिक दृष्टिकोन, सुसंवाद आणि प्रभावी अंमलबजावणी सुनिश्चित होईल.

६. निधी तरतूद:

६.१ सदर धोरणाची अंमलबजावणी करण्याकरीता महाराष्ट्र राज्य नाविन्यता सोसायटीस आवश्यक निधी प्रत्येक आर्थिक वर्षात उपलब्ध करून देण्यात येईल.

६.२ तसेच राज्यातील प्रत्येक विभाग त्यांना प्रत्येक आर्थिक वर्षात उपलब्ध होणाऱ्या एकूण निधीतील ०.५ % इतका निधी उद्योजकता व नाविन्यतेच्या प्रोत्साहनासाठी (for promotion) उपलब्ध करून देतील.

७. महाराष्ट्र राज्य नाविन्यता सोसायटी (Maharashtra State Innovation Society-MSInS) यांनी राज्यात महाराष्ट्र स्टार्टअप, उद्योजकता आणि नाविन्यता धोरण- २०२५ ची अंमलबजावणी करण्याकरिता पुढील आवश्यक ती कार्यवाही तात्काळ करावी.

८. सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संगणक संकेतांक २०२५०९०४१७३९२६५६०३ असा आहे. हा शासन निर्णय डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(मनिषा वर्मा)

अपर मुख्य सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रति,

१. मा. राज्यपाल, महाराष्ट्र राज्य यांचे सचिव, राजभवन, मुंबई.
२. मा. मुख्यमंत्री यांचे अपर मुख्य सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
३. मा. उप मुख्यमंत्री (नगर विकास) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
४. मा. उप मुख्यमंत्री (वित्त) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
५. मा. अध्यक्ष, विधानसभा, महाराष्ट्र राज्य, विधान भवन मुंबई.
६. मा. सभापती, विधानपरिषद, महाराष्ट्र राज्य, विधान भवन मुंबई.
७. सर्व मा. मंत्री, यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई
८. सर्व मा. राज्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई
९. मा. विरोधी पक्षनेता, विधानपरिषद/विधानसभा यांचे खाजगी सचिव, विधान भवन, मुंबई
१०. सर्व विधानमंडळ सदस्य, महाराष्ट्र राज्य, विधान भवन, मुंबई.
११. मुख्य सचिव, मंत्रालय, मुंबई
१२. सर्व अपर मुख्य सचिव/प्रधान सचिव/सचिव, मंत्रालय विभाग, मुंबई
१३. अपर मुख्य सचिव, कौशल्य, रोजगार, उद्योजकता आणि नाविन्यता विभाग, मंत्रालय, मुंबई
१४. महालेखापाल (लेखा व अनुज्ञेयता / लेखापरिक्षा) महाराष्ट्र, मुंबई/ नागपूर.
१५. आयुक्त, कौशल्य विकास, रोजगार व उद्योजकता आयुक्तालय, नवी मुंबई.
१६. मुख्य कार्यकारी अधिकारी, महाराष्ट्र राज्य नाविन्यता सोसायटी, मुंबई.
१७. मुख्य कार्यकारी अधिकारी, महाराष्ट्र राज्य कौशल्य विकास सोसायटी, मुंबई.
१८. संचालक, व्यवसाय शिक्षण व प्रशिक्षण संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई.
१९. कुलगुरु, रतन टाटा महाराष्ट्र राज्य कौशल्य विद्यापीठ, मुंबई.
२०. संचालक, महाराष्ट्र राज्य कौशल्य, व्यवसाय शिक्षण व प्रशिक्षण मंडळ, मुंबई.
२१. निवड नस्ती. (कौशल्य-२).

(कौशल्य, रोजगार, उद्योजकता व नाविन्यता विभाग, शासन निर्णय क्र.कौविऊ-२०१७/प्र.क्र.२४३/कौशल्य-२,
दि. ०४/०९/२०२५ सोबतचे परिशिष्ट-अ)

MAHARASHTRA STARTUP, ENTREPRENEURSHIP AND INNOVATION POLICY - 2025

Department of Skills, Employment, Entrepreneurship, and Innovation
Government of Maharashtra

Table of Contents

1. Introduction
2. Policy Vision
3. Objectives
4. Scope of the Policy
5. Policy Pillars
6. Governance Framework:
7. Building a Strong Startup Ecosystem
8. Key Focus Areas
 - 8.1 Micro Incubators
 - 8.2 Incubation Support
 - 8.3 Accelerators
 - 8.4 Regional Innovation & Entrepreneurship Hubs
 - 8.4.1 The organisational setup
 - 8.4.2 Administrative mechanisms
 - 8.5 Provision of Government Open Data Sets
9. Fostering Innovation and Mentorship
 - 9.1 Maharashtra Innovation Excellence Awards
 - 9.2 Making Districts as Fulcrum of Innovation
 - 9.2.1 Strengthening of District Level Committee:
 - 9.2.2 District Innovation Ranking Framework
 - 9.2.3 Promoting Digital literacy and Entrepreneurial Skills
 - 9.3 Mentorship Program
 - 9.4 CSR Support
 - 9.5 Capacity Building Programs for Stakeholders
 - 9.6 Sandbox Support
 - 9.7 Knowledge Portal
 - 9.8 Global Expansion Support
10. Promoting Young Innovators and Entrepreneurs
 - 10.1 Chief Minister Mahafund for Entrepreneurship and Innovation
 - 10.2 Student Innovation Challenge / Startup Yatra
 - 10.3 Entrepreneurship Cells
11. Promoting Women Entrepreneurship
 - 11.1 Women Entrepreneurship Wing
 - 11.2 Women centric Incubation Centre
 - 11.3 Special Financial Assistance for Women Startups
12. Leveraging National and International Partnerships
 - 12.1 Partnerships
13. Fiscal Support for Startups
 - 13.1 Seed Fund Support
 - 13.2 Venture Fund
 - 13.3 Funds of Funds

13.4 Intellectual Property Rights support

13.5 Quality Testing and Certification Support

13.6 Exhibition Support

13.7 Maharashtra Startup Week

13.8 Loan Assistance to Startups

13.9 Grand Challenge & Hackathon

13.10 Common Incentives for Startups

13.11 Winding Up Facilitation

14. Maharashtra Innovation City (MIC)

Annexure I: Definitions

1. Introduction

India has emerged as the world's third-largest startup ecosystem, demonstrating rapid growth in innovation and entrepreneurship. Building on the momentum of the 2018 policy, the Maharashtra Startup, Entrepreneurship and Innovation, Policy 2025 aims to reinforce the state's leadership in this dynamic landscape. As of 31st May 2025, Maharashtra is home to 29,147 Department for Promotion of Industry and Internal Trade (DPIIT)-recognized startups, accounting for 18% of India's total - the highest in the country.

Maharashtra stands out as a powerhouse of innovation, driven by supportive government policies, robust infrastructure, and an active network of stakeholders. This policy provides a futuristic framework focused on scaling funding access, enhancing infrastructure, and offering systemic support to consolidate Maharashtra's position as a resilient, inclusive, and execution-driven startup ecosystem.

With its unmatched concentration of talent, resources, and entrepreneurial energy, Maharashtra aims to play a leading role in helping India become the global leader in entrepreneurship and innovation. The state is poised to attract significant foreign investment in transformative technologies and business models. This policy reaffirms Maharashtra's commitment to being a prime global destination for innovators, entrepreneurs, and investors alike.

2. Policy Vision

Maharashtra envisions becoming the most preferred and dynamic startup destination in India, with the highest concentration of startups in the country. The policy aspires to create a vibrant, inclusive, and innovation-driven entrepreneurial ecosystem that nurtures startups from ideation to scale.

By fostering a culture of innovation, the state aims to position itself as a global hub for next-generation entrepreneurs. Through this policy, Maharashtra will empower startups across all sectors and regions, with a special focus on future technologies, social impact, sustainability, and inclusive growth.

3. Objectives

Maharashtra Startup, Entrepreneurship and Innovation, Policy 2025 aims to transform the state into a national and global leader in innovation and entrepreneurship. It aims to establish Maharashtra as the leading startup state in India by nurturing up to 1,25,000 entrepreneurs and recognizing up to 50,000 startups over the next five years, thereby generating widespread employment and innovation across sectors and regions.

4. Scope of the Policy

This policy outlines incentives and support mechanisms in addition to incentives provided by the state government under various policies and programs of various departments. The Government will strive to bring these benefits in a coordinated manner for all the stakeholders. This policy will remain in effect for next 5 years from the date of issue or till the new policy is announced.

5. Policy Pillars

The policy aims to create a strong startup and innovation ecosystem in Maharashtra focusing on leveraging and upgrading the existing infrastructure with the world class facilities for entrepreneurs. The main pillars of the policy are:

- a) Promoting Innovation through cutting edge research and emerging technologies
- b) Providing Mentorship through experts
- c) Promoting Youth & Rural Entrepreneurship
- d) Facilitating Regulatory Compliance
- e) Promoting Women Entrepreneurship
- f) Leveraging National and International Partnerships
- g) Startup Procurement and Market Access
- h) Fiscal Incentives

6. Governance Framework:

With the advent of new technologies and innovations in governance and public service delivery systems across all the departments and institutions, there is a need for cohesive and coordinated efforts to align resources, policies and programs. For this purpose, Maharashtra State Innovation Society (MSInS) has been created in 2017 under the aegis of Department of Skills, Employment, Entrepreneurship, and Innovation. This will be strengthened to effectively function as the apex agency for overall coordination related to entrepreneurship and innovation within the state.

The governance structure will consist of a General Body (GB), chaired by the Hon'ble Chief Minister of Maharashtra for providing strategic direction, interdepartmental coordination, and oversight. The members of General Body will comprise of Secretaries of all the key departments including Industries, Planning, Finance, Agriculture, Public Health, Medical Education, Information Technologies, Urban development, Environment, Transport, School Education, Higher & Technical Education etc. This body will also have members from Industry Associations, Industry Leaders, and Experts from various sectors. Maharashtra State Innovation Society (MSInS) will serve as the nodal authority for the planning, implementation, and evaluation of all schemes and programs under this policy. All Departments will bring their proposals related to startups, innovation, or emerging technologies through MSInS to ensure alignment, synergy, and effective delivery across the ecosystem.

The Governing Council (GC) of the Maharashtra State Innovation Society (MSInS) will oversee the implementation of the decisions undertaken by the General Body (GB)

Budgetary Provision:

Each department in the state will provide 0.5% of its outlay for promotion of Entrepreneurship and Innovation. The departments will prepare action plan of its programs and policy which will be presented before the General Body chaired by Hon. Chief Minister. This will help to bring convergence of the resources and alignment with this policy. This pooling of the resources will also be useful for implementation of flagship projects such as creation of Innovation Hubs, Labs, and other components in the policy.

Data Repository:

To create an effective ecosystem for knowledge partnership, an online system for registration with the unique ID will be created to map all startups, incubators, accelerators, innovation hubs/labs/centre, investors and mentors/experts. This unique ID will be mandatory for availing any benefits, concessions under government policies and programs. Furthermore, all state government departments intending to establish or support incubators, accelerators, or related entities shall be required to obtain this unique ID from MSInS prior to operationalizing such initiatives. This system will enable centralized validation, avoid duplication, and ensure accountability, transparency, and effective coordination across the ecosystem.

7. Building a Strong Startup Ecosystem

7.1 A strong and interconnected infrastructure ecosystem forms the foundation of a thriving startup environment. To foster innovation and entrepreneurial growth, the Government of Maharashtra will strategically mobilize and enhance existing resources across the state to build a unified network of incubation centres, accelerators, startup hubs, micro-incubators, innovation labs, co-working spaces, and startup cafes. This integrated network will support startups across all stages - offering access to mentorship, prototyping, collaboration, and go-to-market resources. These hubs will also be designed to drive regional innovation and create localised opportunities across urban, semi-urban, and rural areas.

7.2 In parallel with physical infrastructure, the state will place strong emphasis on building cutting-edge digital infrastructure to ensure startups have seamless access to tools, services, and knowledge networks. Key initiatives will include the expansion of high-speed internet connectivity, cloud computing platforms, AI sandboxes, cybersecurity infrastructure, and smart digital platforms that facilitate access to schemes, mentorship, funding, and collaboration. These digital enablers will play a critical role in ensuring equitable and scalable access for startups regardless of geography.

7.3 To align infrastructure development with market and technological trends, Maharashtra will also adopt a sector-focused approach to ecosystem building. High-potential sectors such as Artificial Intelligence (AI), Fintech, Agritech, Medtech, Semiconductors, Cybersecurity, Biotech, Spacetechnology, Blockchain, Quantum Computing, Smart Infrastructure, Mobility, DeepTech, Manufacturing, Sustainability, Defence, and Aviation will be prioritized. Tailored programs, dedicated zones, and specialized facilities will be created to nurture innovation in these areas, making Maharashtra a launchpad for future-ready startups and breakthrough technologies.

7.4 Government will focus on development and adoption of green technologies and circular economy to promote sustainability. Government shall also support incentivizing innovation, facilitating Research and Development, industry collaboration and enabling market access for startups and innovators focused on sustainable technologies.

7.5 To promote social inclusion, a special focus with budgetary allocation will be provided for the vulnerable groups including persons with disabilities, transgenders, and others in all the policy initiatives and schemes for entrepreneurship and innovation. Similarly, targeted efforts will be made to provide incubation, market access, mentoring and technical support to startups and entrepreneurs from vulnerable groups.

8. Key Focus Areas

8.1 Micro Incubators

To foster a widespread and decentralized support system for startups across all regions of the state, the government will establish a network of Micro Incubators in creating a hub-and-spoke model for comprehensive incubation services. With a dedicated corpus, these Micro Incubators will be strategically set up throughout Maharashtra, enabling aspiring entrepreneurs to access essential resources and guidance in their local communities. These micro incubation centres will serve as interconnected nodes, providing startups with access to mentorship, infrastructure, industry linkages, and a conducive environment to nurture their ideas and ventures. These centres will be established in ITIs, Polytechnics and Colleges.

8.2 Incubation Support

The government of Maharashtra aims to support incubation centres across the state with funding assistance of up to ₹5 crore per centre. This initiative is designed to foster a robust regional entrepreneurial ecosystem, accelerating startup growth. A dedicated capacity-building program will also be launched to enhance the capabilities of these incubation centres.

The state government will collaborate with private incubators to support cutting-edge incubation centres. To further encourage performance, an Incubator Ranking Framework will be implemented to recognize and evaluate the success of various incubators. This framework will also focus on process based KPIs to ensure development of Innovation and Entrepreneurship ecosystem in the state.

To enhance collaboration and learning, Maharashtra will form a strong incubators network connecting all operational incubators in the state for collaboration and knowledge sharing. MSInS will play a key role in mapping the incubators and accelerators of Maharashtra for working in collaboration with the entire ecosystem and startups.

Incubation Centres will provide the below support,

- 1. Technology Commercialization:** Startups will receive assistance in transforming their research and technological innovations into commercially viable products and services. Incubation centres will offer guidance on product development, market entry strategies, intellectual property management, and connecting with potential customers and partners to bring innovative ideas to market successfully.
- 2. Research Grants for Registered Startups:** Startups will have access to research grants to foster innovation and development. These grants will enable startups to conduct R&D activities, test

prototypes, and explore new technologies that can address pressing challenges across various sectors.

3. **Seed Funds:** Incubation centres will provide startups with seed funding, giving them the financial foundation to build and grow their businesses. This early-stage capital will help startups cover initial operational costs, develop prototypes, hire talent, and scale their ventures. By connecting startups with seed funds, the centres will play a crucial role in supporting entrepreneurs during their critical early stages of growth.
4. **Financial Assistance (Based on Assessment):** Startups will be eligible for financial assistance that will be granted based on an assessment of their potential, market impact, and growth trajectory. This assistance will be tailored to the specific needs of each startup, ensuring that they have the financial resources necessary to overcome challenges, scale their operations, and expand their market reach.
5. **Resource/Lab Support:** Incubation centres will offer access to state-of-the-art laboratories, equipment, and other technical resources essential for product development and innovation. Startups working in sectors like biotechnology, electronics, or manufacturing will particularly benefit from lab facilities, enabling them to conduct research, test prototypes, and refine their technologies in a supportive environment.
6. **Mentoring:** The incubation centres will create a mentor pool where they will support the incubated startups with the mentors.

These incubation centres will act as a vital hub for startups, providing them with the mentorship, resources, and funding needed to grow and succeed. In addition to the specific areas listed above, other forms of support will be made available as required, ensuring a holistic approach to fostering a thriving startup ecosystem in the state. These activities will be undertaken by all the departments including Higher and Technical Education, Agriculture, Public Health, Urban Development Department, etc.

8.3 Accelerators

The state government will support accelerators to scale the growth stage startups in the state. Government will also partner with key ecosystem stakeholders to set up or support existing accelerators. These Accelerators would coach, mentor and incubate all types of startups irrespective of product, sector, and stage of start-up. Support will also be extended to acceleration centres in partnership with academic institutions including IITs, IIMs, Skills universities, and industry.

8.4 Regional Innovation & Entrepreneurship Hubs

8.4.1 The organisational setup

Maharashtra government will create dedicated Regional Innovation & Entrepreneurship Hubs taking into consideration the fact that in some regions the ecosystem has evolved organically over the years. These hubs will serve as innovation hotspots, offering essential resources and infrastructure with the support from local governments, Academic Institutions, and the private sector. By creating and nurturing these hubs, the government aims to strengthen the regional innovation ecosystem, boosting the overall startup environment and driving sustainable development. These Innovation & Entrepreneurship Hubs will offer:

- A) **Technology Integration:** The lab will offer the facilities on the latest emerging technologies such as Augmented Reality, Artificial Intelligence (AI), 3D printing, Robotics, Genomics, Quantum Computing, Image Lab and Interactive simulations to create immersive learning experiences and knowledge bank.
- B) **Data Centre Analytics:** Utilize data analytics and learning analytics to track and assess the performance of learners, identifying areas for improvement and personalized interventions.
- C) **Innovation Labs:** Establish innovation labs or maker spaces where innovators can co-work, experiment, prototype, and develop innovative solutions to real-world challenges along with working spaces.
- D) **Industry Partnerships:** Forge strong partnerships with industry leaders and local businesses to ensure that the skills taught are aligned with current industry needs and trends.
- E) **Global Perspective:** Encourage international collaborations, exchange programs, language labs to expose startups to a diverse range of markets.
- F) **Entrepreneurship Programs:** Offer programs that teach entrepreneurship skills, encouraging students to develop their own innovative solutions and businesses.
- G) **Research and Development:** Invest in research and development activities to remain at the forefront of the latest technologies to be utilised by startups.
- H) **Cross-disciplinary Learning:** Encourage cross-disciplinary collaboration and learning to foster innovation through the intersection of different fields.
- I) **Sustainability Focus:** Integrate sustainability and environmental awareness into the curriculum and operations, emphasizing the importance of sustainable innovation.
- J) Maharashtra will provide subsidized access to high-performance computing (HPC) clusters, cloud AI resources, and High performing GPUs for startups.

8.4.2 Administrative mechanisms

This will be created with due delegation of powers for fast decision making and nurturing innovations at regional level.

8.5 Provision of Government Open Data Sets

8.5.1 The Government will create a mechanism to improve the access to the datasets and models from various sectors and sources to catalyse AI based innovation and applications. The Government will attempt to curate and simplify the data for usage of startups.

8.5.2 The Government will facilitate workshops and hackathons / Grand challenges that will use these prepared datasets to solve tangible local problems. This will transform passive data repositories into active resources and will provide invaluable material for emerging startups. It will offer practical, real-world training opportunities for aspiring data analysts and AI practitioners, effectively using public resources to build advanced skills.

8.5.3 Promote ethical, inclusive, and transparent use of data for citizen centric applications.

9. Fostering Innovation and Mentorship

9.1 Maharashtra Innovation Excellence Awards

Recognizing the pivotal role of innovation in driving growth and progress, the state of Maharashtra is committed to celebrating, acknowledging, and incentivizing innovative endeavours within its boundaries. Aligned with this vision, the "Maharashtra Innovation Excellence Awards" will be instituted to honour and felicitate exceptional contributions to innovation across various sectors in the state.

- Startups
- Incubators
- Accelerators
- Banks / Financial institutions
- Corporates
- VC Funds
- Individual Innovators
- Women Entrepreneur/Founder
- Scientists / Researchers

9.2 Making Districts as Fulcrum of Innovation

9.2.1 Strengthening of District Level Committee:

a. The District-Level “Skills, employment, Entrepreneurship, Innovation District Executive Committee”, constituted under the Government Resolution dated 17th June 2022 (Department of Skills, Employment, Entrepreneurship, and Innovation) will be strengthened and empowered to effectively implement and monitor innovation and startup-related initiatives at the district level.

b. In alignment with the Government Resolution dated 13th December 2022 (Planning Department GR No.: DAP-1022/PR.No.230/Ka.1481) the policy will also leverage the 3.5% Innovation Fund earmarked under the District Annual Plan to support innovation and startup-related initiatives. This fund empowers district-level working committees to implement grassroots innovation programs including Startup Yatras, Hackathons, Innovation Cells, and other entrepreneurial activities.

c. District entrepreneurship and innovation fellowship scheme will be instituted to promote and boost the district innovation ecosystem.

d. Each district will be converted into a ‘Growth-Hub through promotion of entrepreneurship and innovation leveraging strengths of the district.

9.2.2 District Innovation Ranking Framework

District Innovation Ranking Framework will evaluate Maharashtra's startup landscape through district-level interventions and support for the innovation ecosystem. This initiative aims to drive overall growth and development in the state. The framework will assess districts based on parameters like infrastructure, resources, ease of doing business, and implementation of startup-friendly environment.

The top districts demonstrating exceptional performance in fostering a conducive environment for startups and innovations will be recognized, based on criteria set by the Maharashtra State Innovation Society. This should facilitate the district wise mapping of the sectors which will be focused on strengthening the startup and innovation ecosystem in that respective district.

9.2.3 Promoting Digital literacy and Entrepreneurial Skills

To foster innovation and entrepreneurship, a range of courses will be curated that provide the necessary skills, knowledge, and mindset to succeed in these areas in collaboration with relevant partners in schools, ITIs, Polytechnics, and Colleges. Such courses will also be made available as open source for the public. A dedicated mentoring mechanism will be created, connecting aspiring entrepreneurs with skilled professionals as mentors.

The Government will also facilitate creation of special centres for enhancing digital capabilities and competencies of the community as a means of bridging the digital divide and empowering communities to gain confidence to access e-government services and online facilities. Community spaces such as libraries, panchayats, academic institutions, resident associations etc. may house such centres with a trained staff/Volunteers. This will facilitate adoption of various services based on new technologies and empower the communities.

9.3 Mentorship Program

A hybrid platform will be created to encourage mentors and mentees to interact seamlessly to focus on specific industries, entrepreneurship, and innovation. The state government will collaborate with universities, industry associations, and successful businesses to establish partnerships. All the departments will collaborate with experts/organizations to create a pool of mentors for specific domains.

9.4 CSR Support

The state will have various avenues of collaborations via CSR to promote entrepreneurship and Startup Ecosystem. Corporates will be encouraged to establish incubators, accelerators and Centres of Excellence (CoEs) and to encourage patents and commercialisation of innovations. Events like CSR Grand Challenge will be organised to propose solutions to specific social, developmental, or environmental challenges, with successful ones receiving grants, mentorship, and pilot opportunities.

9.5 Capacity Building programs for Stakeholders

The state will create a platform and avenues for capacity building of officials and other stakeholders on startup ecosystem. The state recognizes the importance of equipping government officials, policymakers, regulatory bodies, academic institutions, industry associations, investors, mentors, and other stakeholders with the knowledge and skills necessary to effectively support and nurture the startup ecosystem. A comprehensive capacity-building program shall be implemented to enhance the understanding of entrepreneurship, innovation, and emerging technologies among these key stakeholders. The state will facilitate knowledge-sharing platforms, such as conferences, seminars, and online forums, where stakeholders like government agencies, corporates, investors, incubators, and startup founders can exchange best practices, insights, and learnings related to startup ecosystem development.

9.6 Sandbox Support

The state government, in partnership with various regulatory agencies and private entities will grant special support to startups to test new technologies and business models. A sandbox environment will be developed as part of this initiative - a secure, controlled space that allows emerging technologies, products, and services to be tested in compliance with government standards. This will enable startups to validate and refine their innovations under real-world conditions with reduced regulatory risk, fostering responsible experimentation and accelerated deployment.

9.7 Knowledge Portal

A knowledge portal will be developed for providing a, user-friendly data platform that aggregates essential information such as startup directories, funding opportunities, mentorship, various schemes and incentives, market insights, ecosystem resources, and regulatory guidelines. This repository will attempt to integrate real-time data from government databases, industry reports, and other sources, ensuring accuracy and security with due compliance of data privacy laws.

9.8 Global Expansion Support

Startups who are looking to expand their business globally will be provided a support through exchange programs and networking. This will help Startups to create market access and exposure to global market.

10. Promoting Young Innovators and Entrepreneurs

10.1 Chief Minister Mahafund for entrepreneurship and innovation

To facilitate entrepreneurship and innovation at the grassroots level, the government will implement an Chief Minister Mahafund for entrepreneurship and innovation in partnership with academic and financial institutions including engineering, agriculture and allied sectors, ITIs, and polytechnics to provide financial assistance to selected entrepreneurs and innovators. The selected candidates will also gain access to incubation support, mentorship, facilities, and industry linkages to help validate and commercialize their ideas. This initiative will leverage institutional expertise to identify and nurture high-potential innovators and entrepreneurs at an early stage. Similarly, it will encourage entrepreneurship for youth with necessary mentoring and support. This scheme will be extended to youth from family business or artisanal enterprises for bringing innovation in their businesses.

10.1.1. The selection will be done in three staged process. In the first stage 5 lakh aspirants will be registered at the institutional/local level. In second stage 1 lakh aspirant will be assessed through activity-based tests or challenges/hackathons and other tools for their entrepreneurial ability. This assessment will be done to identify talented youth who show traits like problem solving, initiative, risk taking, resilience, hard work and business acumen. In third stage the selected 25,000 candidates will then be given technical support, financial assistance and mentoring through experts. The objective will be to create 25,000 successful entrepreneurs/innovators. The selected candidate will be provided with loan assistance from Rs.5 lakh to Rs.10 lakh in collaboration with financial institutes. A corpus of INR 500 crore over a period of 5 years will be allocated. The corpus fund will be managed under financial experts.

10.2 Student Innovation Challenge / Startup Yatra

To foster grassroots innovation, the government will launch initiatives like Student Innovation Challenge and Startup Yatra, inviting grassroot innovators and early-stage startups to propose their innovative ideas to local challenges identified by the administration. Selected innovators will receive mentorship, incubation access, prototyping facilities, seed funding, cloud resources, and investor networking to help transform ideas into viable ventures.

10.3 Entrepreneurship Cells

To empower entrepreneurial mindsets, promote innovation, and provide hands-on exposure through mentorship, skill development, and alumni engagement, the academic institutions, schools, ITIs, Polytechnics will establish Entrepreneurship Cells (E-Cells). These cells will serve as platforms for students to explore real-world problem-solving and startup creation. Awareness programs and innovation activities will also be actively supported at the institutional level.

11. Promoting Women Entrepreneurship

11.1 Women Entrepreneurship Wing

The Government will set up a dedicated Women Entrepreneurship Wing which will cater to the unique needs of women-led startups and enterprises across Maharashtra. This women-centric wing will provide tailored support to facilitation centres to ensure that women entrepreneurs receive the necessary resources and assistance by convergence of various government schemes. A vibrant community of women entrepreneurs will be created in partnership with various expert agencies and institutions working in this field.

This Wing will facilitate interventions including financial assistance, mentorship, incubation support and recognition to foster innovation and leadership, driving economic growth and inclusivity within the state.

11.2 Women centric Incubation Centre

The state will establish dedicated incubation centre for women entrepreneurs in various regions. All the incubation centres will be encouraged to organise sessions for women entrepreneurs for mentorship, business planning, access to markets, and access to investors. The focus will be on scaling and expanding women entrepreneurs, especially from rural Maharashtra.

11.3 Special Financial Assistance for Women Startups

The government will set up a grant to support promising women-led startups based on selection process. The goal is to make Maharashtra the leading state with the highest number of women-led startups.

12. Leveraging National and International Partnerships

12.1 Partnerships

Maharashtra will establish a collaborative framework that encourages knowledge exchange, resource sharing, and collective problem-solving among government bodies, corporates, academic institutions, and research institutes. Through these partnerships, the state aims to accelerate the growth of startups, encourage innovation-driven entrepreneurship, and position Maharashtra as a global innovation hub.

The State will also explore the partnerships with Developmental organisations/Foundations/Industry Associations and NGOs for effective implementation of the programs and initiatives.

Cross-border partnerships with ecosystem stakeholders including universities, academia, investors, government, and industries will be developed. The Government will create a network of all global ecosystem stakeholders for the benefit and support of startups in Maharashtra.

13. Fiscal Support for Startups

13.1 Seed Fund Support

The policy aims to provide financial assistance through incubation centres to early-stage startups that have innovative ideas and the potential to create a positive impact on the state's economy. The grant scheme will be open to startups registered in Maharashtra from all sectors.

13.2 Venture Fund

The Government will establish and operationalise a Venture Fund to support deep tech startups and women led startups which are innovative, scalable, and socially relevant solutions. This sector agnostic fund aims to empower startups that create high-impact innovations and sustainable employment opportunities.

13.3 Funds of Funds

The Government through the Fund of Funds model will make investment in “Daughter Funds,” which would invest in startups promoting innovative ideas and technologies across all sectors in Maharashtra.

13.4 Intellectual Property Rights support

The Intellectual Property Rights (IPR) support program aims to provide financial assistance to Maharashtra startups recognized by DPIIT by reimbursing costs for granted Patents, Industrial Design Patents, Utility Patents, Trademarks, and Copyrights. The monetary support is capped as follows:

1. Domestic IPR: Up to ₹5,00,000 per startup
2. International IPR: Up to ₹20,00,000 per startup

13.5 Quality Testing and Certification Support

Startups will be eligible for reimbursement of costs up to ₹5,00,000 for quality testing and certification of their innovative solutions. This testing must be conducted by recognized institutions such as NABL (National Accreditation Board for Testing and Calibration Laboratories), BIS (Bureau of Indian Standards), or other government-recognized/nationalized labs.

13.6 Exhibition Support

Under this initiative, startups will be provided reimbursement for the exhibition stall rental cost incurred for participating in prominent/notified national or international exhibitions. This support will be extended with a maximum limit of up to Rs. 2,00,000/- for domestic exhibitions and up to Rs. 5,00,000/- for international exhibitions. The reimbursement support will be provided to a startup only once during its entire lifespan on proven merit.

13.7 Maharashtra Startup Week

The Maharashtra Startup week program aims to provide direct work order to startups and facilitate fruitful collaborations between startups and government entities, with a strong emphasis on promoting innovation and driving positive change in public services.

- a) **Startup Selection:** Each year, a rigorous selection process will identify 50 promising startups to participate in this initiative. The selection criteria will prioritize startups with exceptional innovative capabilities and relevance to enhancing government operations.
- b) **Government Work Orders:** The selected startups will be awarded with direct work orders to roll out pilots of their innovations in various government departments, agencies, and institutions up to Rs. 25 lakhs. These work orders will serve as a mechanism for engaging the startups in projects focused on modernizing and improving various aspects of public administration and service delivery.
- c) Industry Department will modify procurement guidelines to facilitate procurement from startup week winners at state and national level.

13.8 Loan Assistance to Startups

To support startups to scale, a mechanism will be created in partnership with financial institutions to assist for loans to meet their cash flow requirement against confirmed work orders from reliable clients such as government bodies or large/renowned corporations. This initiative will address cash flow challenges, helping startups scale their operations and strengthen their credibility in the market.

13.9 Grand Challenge & Hackathon

To leverage the immense talent of the youth combined with new technologies, there is tremendous scope for finding solutions to problems faced by public as well as private sector. To tackle these challenges, various stakeholders will be encouraged to define problems and organise Hackathons and Grand Challenges.

1. **Government Grand Challenge:** Grand challenges & Hackathons will be organised by various government departments, agencies, and institutions. The winners will be awarded an initial grant/reward to pilot their innovations and a follow-on funding may be made available for the deployment of the solution by the beneficiary department.
2. **Corporate Grand Challenge:** Grand challenges & Hackathons will be organised in collaboration and funding support of different corporate partners. The winners will be supported by industry to pilot their innovations for domestic and global market.
3. **Partnership with media agencies:** Collaboration with media agencies will be done for various events including special pitching session between startups and investors on TV channels and OTT platforms.

13.10 Common Incentives for Startups

The Government of Maharashtra has already extended a package of common incentives including rebates in electricity tariffs and stamp duty for startups vide GR dated 27th June 2023 - "New Information Technology and Information Technology Enabled Services Policy of Maharashtra State - 2023" by the Department of Industries. Systematic efforts will be made to disseminate incentives available under

different policies of State and Central Government to ensure that maximum startups can take advantage of the same.

13.11 Winding Up Facilitation

The state will provide guidance and facilitation to entrepreneurs navigating the challenges of closing or exiting a startup venture. This may include but not limited to offering counselling and advisory services and providing resources to help entrepreneurs effectively manage the winding up process.

14. Maharashtra Innovation City (MIC)

Maharashtra will build a dedicated Innovation City spread over 300 acres. This will serve as a state-of-the-art city which will bring together startups, corporates, investors, academia, and government under one roof. It will act as a hub for collaborative cutting-edge research and innovation with participation of industry, experts, researchers, and startups.

Maharashtra Startup, Entrepreneurship and Innovation Policy 2025 will position the State as a global destination for investors and innovators, catalysing sustainable and inclusive economic growth with a world-class infrastructure. The Policy is not merely a bouquet of incentives, but a robust framework to build an entire ecosystem for nurturing talent, entrepreneurship and innovation. It is indeed an invitation to dream audaciously, to solve meaningfully, and to build resiliently.

(Manisha Verma)

Additional Chief Secretary to Government.

Annexure I: Definitions

Accelerators:

Accelerator programs are intensive, time-bound programs that provide mentorship, funding, networking opportunities, and other resources to help early-stage startups accelerate their growth and development. These programs typically last for a few months and culminate in a demo day, where startups pitch to potential investors.

Co-working Spaces:

Co-working spaces are shared office environments where individuals, freelancers, and startups can rent desks, private offices, or meeting rooms on a flexible basis. These spaces provide amenities like high-speed internet, printers, lounges, and often foster a collaborative community through networking events and shared resources.

Corporate Innovation:

Corporate innovation refers to the process of developing and implementing new ideas, products, services, or business models within an established company. It involves fostering an innovative culture, leveraging internal and external resources, and enabling the company to adapt to changing market conditions and stay competitive.

Deep Tech:

Deep tech startups are focused on developing cutting-edge, disruptive technologies that have the potential to create significant impact across various industries. These startups work on technologies like artificial intelligence, biotechnology, quantum computing, advanced materials, robotics, and other emerging fields that require substantial scientific or engineering expertise.

Emerging Technologies:

Emerging technologies refer to new and rapidly evolving technologies that have the potential to significantly impact various industries and sectors. These technologies are often still in the early stages of development or adoption but are expected to have a transformative effect on how we live, work, and interact with the world.

Grassroot/Rural Innovation:

Grassroot or rural innovation refers to startups that develop solutions specifically tailored to address local needs, challenges, and opportunities faced by rural communities. These innovations often leverage local resources, traditional knowledge, and community involvement to create sustainable and contextually relevant solutions.

Hackathons:

Hackathons are competitive events, typically lasting for a day or a weekend, where teams of developers, designers, and problem-solvers collaborate intensively to create software or hardware solutions for specific challenges or problems. These events foster creativity, teamwork, and the rapid development of innovative solutions.

Incubators:

Incubators are organizations that provide comprehensive support services to help nurture and grow startups in their early stages. Services offered by incubators typically include affordable office space, mentoring, access to funding opportunities, networking events, and shared resources like labs, equipment, and administrative support.

Innovation:

Innovation is the process of creating and implementing new ideas, products, services, or business models that generate value for an organization or society. It involves identifying opportunities, developing novel solutions, and bringing those solutions to market or implementing them in a practical context.

Intellectual Property (IP):

Intellectual property (IP) refers to creations of the mind, such as inventions, literary and artistic works, designs, symbols, names, and images, that are protected by law. IP rights enable creators and owners to derive financial and other benefits from their intellectual works or creations.

Mentors:

Mentors are experienced individuals who provide guidance, advice, and support to entrepreneurs or startup founders. They share their knowledge, expertise, and insights to help mentees navigate challenges, develop strategies, and make informed decisions in their entrepreneurial journey.

Prototypes:

A prototype is a preliminary model or sample of a product or service that is built for testing, evaluation, and gathering feedback. Prototypes can range from low-fidelity representations (e.g., sketches, wireframes) to high-fidelity, functional models, depending on the stage of product development.

Seed Funding:

Seed funding refers to the initial investment or capital provided to a startup in its early stages to cover initial operating expenses, product development, and market validation. Seed funding is often obtained from angel investors, accelerators, or the founders themselves, and it helps the startup progress from the idea stage to a more developed product or service.

Startups:

A startup is a newly established company or venture that is focused on developing and bringing innovative products, services, or business models to market and aligning with the definition set forth by the Department for Promotion of Industry and Internal Trade (DPIIT), Government of India, and amendments time to time. Additionally, the startup must be registered in Maharashtra.

Unicorns: A unicorn is a privately held startup company that has achieved a valuation of over \$1 billion. These companies are considered rare and highly valuable, typically demonstrating exceptional growth, innovative products or services, and significant market potential.

Venture Capital:

Venture capital (VC) refers to investment funds provided by firms or individuals to high-potential startups and early-stage companies in exchange for equity ownership. Venture capitalists invest in startups with the expectation of significant returns on their investment as the company grows and becomes successful.

(कौशल्य, रोजगार, उद्योजकता आणि नाविन्यता विभाग, शासन निर्णय
क्र.कौविऊ-२०१७/प्र.क्र.२४३/कौशल्य-२, दि. ०४/०९/२०२५ सोबतचे परिशिष्ट-ब)

महाराष्ट्र स्टार्टअप, उद्योजकता आणि नाविन्यता धोरण - २०२५

कौशल्य, रोजगार, उद्योजकता आणि नाविन्यता विभाग

अनुक्रमणिका

१. प्रस्तावना
२. धोरणाचा दृष्टीकोन
३. उद्दिष्ट्ये
४. धोरणाची व्याप्ती
५. धोरणाचे आधारस्तंभ
६. प्रशासकीय रचना
७. एक मजबूत स्टार्टअप परिसंस्था तयार करणे
८. प्रमुख लक्षित क्षेत्रे
 - ८.१ सूक्ष्म इनक्यूबेटर्स
 - ८.२ इनक्यूबेशन सहाय्य
 - ८.३ प्रवेगक (ॲक्सिलरेटर्स)
 - ८.४ प्रादेशिक नवोपक्रम आणि उद्योजकता केंद्रे
 - ८.४.१ संस्थात्मक मांडणी
 - ८.४.२ प्रशासकीय यंत्रणा
 - ८.५ शासकीय ओपन डेटा सेट्सची तरतूद
९. नाविन्यता आणि मार्गदर्शनाचे बळकटीकरण
 - ९.१ महाराष्ट्र नाविन्यता उत्कृष्टता पुरस्कार
 - ९.२ जिल्ह्यांना नाविन्यतेचे केंद्र बनवणे
 - ९.२.१ जिल्हास्तरीय समितीचे सक्षमीकरण
 - ९.२.२ जिल्हा नाविन्यता क्रमवारी आराखडा
 - ९.२.३ डिजिटल साक्षरता आणि उद्योजकीय कौशल्ये प्रोत्साहन
 - ९.३ मार्गदर्शन कार्यक्रम
 - ९.४ सीएसआर (CSR) सहाय्य
 - ९.५ भागधारकांसाठी क्षमता निर्माण कार्यक्रम
 - ९.६ सॅडबॉक्स सहाय्य
 - ९.७ ज्ञान पोर्टल
 - ९.८ जागतिक विस्तारासाठी समर्थन
१०. युवा आणि ग्रामीण उद्योजकतेला प्रोत्साहन
 - १०.१ मुख्यमंत्री उद्योजकता व नाविन्यता महाफंड
 - १०.२ विद्यार्थी नाविन्यता आव्हान / स्टार्टअप यात्रा
 - १०.३ उद्योजकता कक्ष
११. महिला उद्योजकतेला प्रोत्साहन
 - ११.१ महिला उद्योजकता कक्ष (WEC)
 - ११.२ महिला-केंद्रित इनक्यूबेशन केंद्रे
 - ११.३ महिला स्टार्ट-अप्सना विशेष आर्थिक सहाय्य
१२. राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय भागीदारीचा लाभ

- १२.१ भागीदारी
१३. स्टार्ट-अप्सना आर्थिक सहाय्य
- १३.१ बीज निधी सहाय्य
- १३.२ व्हेचर फंड
- १३.३ फंड ऑफ फंड्स
- १३.४ बौद्धिक संपदा अधिकार (IPR) सहाय्य
- १३.५ गुणवत्ता चाचणी आणि प्रमाणन सहाय्य
- १३.६ प्रदर्शन सहाय्य
- १३.७ महाराष्ट्र स्टार्ट-अप सप्ताह
- १३.८ स्टार्ट-अप्सना कर्ज सहाय्य
- १३.९ ग्रँड चॅलेंज आणि हॅकथॉन
- १३.१० स्टार्ट-अप्ससाठी सामाईक प्रोत्साहन
- १३.११ व्यवसाय बंद करण्याच्या प्रक्रीयेची सुलभता

१४. महाराष्ट्र नाविन्यता शहर (MIC)

परिशिष्ट I: व्याख्या

१. प्रस्तावना

भारत जगातील तिसऱ्या क्रमांकाची सर्वात मोठी स्टार्टअप परिसंस्था म्हणून उदयास आला आहे, यामध्ये नाविन्यता आणि उद्योजकतेमध्ये वेगाने वाढ झाली आहे. महाराष्ट्र नाविन्यपूर्ण स्टार्टअप धोरण २०१८ च्या धोरणाला पुढे नेत, महाराष्ट्र स्टार्टअप, उद्योजकता व नाविन्यता धोरण २०२५ चा उद्देश या गतिमान क्षेत्रात राज्याचे नेतृत्व अधिक मजबूत करणे आहे. ३१ मे २०२५ पर्यंत, महाराष्ट्रात उद्योग आणि अंतर्गत व्यापार प्रोत्साहन विभाग (DPIIT) द्वारे मान्यताप्राप्त २९,१४७ स्टार्टअप्स आहेत, जे भारतातील एकूण स्टार्टअप्सच्या १८% आहेत. हे प्रमाण देशातील सर्वाधिक आहे.

अनुकूल शासकीय धोरणे, मजबूत पायाभूत सुविधा आणि भागधारकांचे सक्रिय नेटवर्क यामुळे महाराष्ट्र नवनिर्मितीचे केंद्र बनले आहे. हे अद्ययावत धोरण निधी उपलब्धता पर्याय विस्तारीकरण प्रवेशात वाढ, पायाभूत सुविधांमध्ये वाढ आणि पद्धतशीर सहाय्यावर लक्ष केंद्रित करणारी एक दूरगामी चौकट प्रदान करते, ज्यामुळे महाराष्ट्राची स्थिती एक सर्वसमावेशक आणि अंमलबजावणी-केंद्रित स्टार्टअप इकोसिस्टम म्हणून मजबूत होईल.

प्रतिभा, संसाधने आणि उद्योजकीय ऊर्जेच्या अतुलनीय एकाग्रतेमुळे, महाराष्ट्राचे उद्दिष्ट हे भारताला उद्योजकता आणि नवोपक्रमात जागतिक नेता बनविण्यात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावणे असे आहे. हे राज्य परिवर्तनात्मक तंत्रज्ञान आणि व्यवसाय मॉडेल्समध्ये महत्त्वपूर्ण परदेशी गुंतवणूक आकर्षित करण्यास सज्ज आहे. हे धोरण नवोपक्रमक, उद्योजक आणि गुंतवणूकदार यांच्यासाठी एक प्रमुख जागतिक ठिकाण बनण्याच्या महाराष्ट्राच्या वचनबद्धतेला पुन्हा अधोरेखित करते.

२. धोरणाचा दृष्टीकोन

महाराष्ट्राची दृष्टीकोन हा भारतातील सर्वात पसंतीचे आणि गतिमान स्टार्टअप गंतव्यस्थान बनणे आहे, ज्यामध्ये देशातील स्टार्टअप्सची सर्वाधिक एकाग्रता असेल. या धोरणाचे उद्दिष्ट एक दोलायमान, सर्वसमावेशक आणि नवोपक्रम-प्रेरित उद्योजकीय परिसंस्था तयार करणे आहे जे स्टार्टअप्सना त्यांच्या कल्पनांपासून ते प्रत्यक्षामध्ये कार्यरत करून मोठ्या प्रमाणावर वाढ होईपर्यंत त्यांचे पोषण करेल.

नवोपक्रमाची संस्कृती वाढवून, राज्याने पुढील पिढीच्या उद्योजकांसाठी एक जागतिक केंद्र म्हणून स्थान देण्याचे उद्दिष्ट राज्याने ठेवले आहे. या धोरण, महाराष्ट्रातील सर्व क्षेत्रातील आणि प्रदेशांमधील स्टार्टअप्सना सक्षम करेल, ज्यामध्ये भविष्यातील तंत्रज्ञान, सामाजिक प्रभाव, शाश्वत आणि सर्वसमावेशक प्रगती यावर विशेष लक्ष दिले जाईल.

३. उद्दिष्ट्ये

राज्याला नाविन्यता आणि उद्योजकतेमध्ये राष्ट्रीय आणि जागतिक नेतृत्वात रूपांतरित करणे हे महाराष्ट्र स्टार्टअप, उद्योजकता आणि नाविन्यता धोरण २०२५ चे उद्दिष्ट आहे. पुढील पाच वर्षांत १,२५,००० पर्यंत उद्योजकांना प्रोत्साहन देऊन आणि ५०,००० पर्यंत स्टार्टअप्सना मान्यता देऊन महाराष्ट्राला भारतातील अग्रगण्य स्टार्टअप राज्य म्हणून स्थापित करणे हे त्याचे उद्दिष्ट आहे, ज्यामुळे सर्व क्षेत्रातील आणि प्रदेशांमध्ये व्यापक रोजगार आणि नाविन्यता निर्माण होईल.

४. धोरणाची व्याप्ती

हे धोरण विविध विभागांची धोरणे आणि कार्यक्रमांखाली राज्य शासनाद्वारे प्रदान केलेल्या प्रोत्साहनांव्यतिरिक्त प्रोत्साहन आणि सहाय्य यंत्रणांची रूपरेषा देते. सर्व भागधारकांसाठी हे विविध फायदे समन्वित पद्धतीने आणण्याचा प्रयत्न शासन करेल. हे धोरण लागू झाल्याच्या तारखेपासून पुढील ५ वर्षांसाठी किंवा नवीन धोरण जाहीर होईपर्यंत लागू राहील.

५. धोरणाचे आधारस्तंभ

महाराष्ट्र स्टार्टअप, उद्योजकता आणि नाविन्यता धोरण २०२५ हे महाराष्ट्रात एक मजबूत स्टार्टअप आणि नाविन्यता / परिसंस्था तयार करण्याचे उद्दिष्ट ठेवते, ज्यामध्ये उद्योजकांसाठी (जागतिक दर्जाच्या सुविधा) उपलब्ध विद्यमान पायाभूत सुविधांचा लाभ घेणे, त्या सुधारणेसह जागतिक सुविधांमध्ये उपलब्ध करणे यावर लक्ष केंद्रित केले जाईल. या धोरणाचे मुख्य आधारस्तंभ खालीलप्रमाणे आहेत:

- अ) अत्याधुनिक संशोधन आणि उदयोन्मुख तंत्रज्ञानाद्वारे नाविन्यतेला प्रोत्साहन
- ब) तज्ञांद्वारे मार्गदर्शन प्रदान करणे
- क) युवा आणि ग्रामीण उद्योजकतेला प्रोत्साहन
- ड) नियामक अनुपालन सुलभ करणे
- इ) महिला उद्योजकतेला प्रोत्साहन देणे
- फ) राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय भागीदारीचा लाभ घेणे
- ग) स्टार्टअप खरेदी आणि बाजारपेठ प्रवेश
- ह) वित्तीय प्रोत्साहने

६. प्रशासकीय रचना:

सर्व विभाग आणि संस्थांमधील शासन आणि सार्वजनिक सेवा वितरण प्रणालींमध्ये नवीन तंत्रज्ञान आणि नवोपक्रमांच्या आगमनामुळे, संसाधने, धोरणे आणि कार्यक्रम यांना एकत्र आणण्यासाठी सुसंगत आणि समन्वित प्रयत्नांची आवश्यकता आहे. या उद्देशासाठी, कौशल्य, रोजगार, उद्योजकता आणि नाविन्यता विभागाच्या नेतृत्वाखाली २०१७ मध्ये महाराष्ट्र राज्य नाविन्यता सोसायटी (MSInS) ची स्थापना करण्यात आली आहे. संपूर्ण राज्यातर्गत उद्योजकता आणि नाविन्यतेशी संबंधित कामकाज समन्वयासाठी **शिखर संस्था** म्हणून प्रभावीपणे कार्य करण्याकरिता महाराष्ट्र राज्य नाविन्यता सोसायटी या संस्थेचे बळकटीकरण केले जाईल.

संस्थेच्या प्रशासकीय संरचनेत एक सर्वसाधारण सभा (General Body) असेल, ज्याचे अध्यक्ष महाराष्ट्राचे माननीय मुख्यमंत्री असतील, जे धोरणात्मक दिशा, आंतरविभागीय समन्वय आणि देखरेख प्रदान करतील. सर्वसाधारण सभेचे सदस्य म्हणून उद्योग विभाग, नियोजन विभाग, वित्त विभाग, कृषी विभाग, सार्वजनिक आरोग्य विभाग, वैद्यकीय शिक्षण विभाग, माहिती तंत्रज्ञान विभाग, नगर विकास विभाग, पर्यावरण विभाग, परिवहन विभाग, शालेय शिक्षण विभाग, उच्च आणि तंत्र शिक्षण विभाग इत्यादी विभागांचे सचिव / प्रधान सचिव / अपर मुख्य सचिव यांचा समावेश असेल. या संस्थेत उद्योग संघटना, उद्योग क्षेत्रातील आणि विविध क्षेत्रांतील प्रमुख तज्ञ देखील सदस्य म्हणून असतील. महाराष्ट्र

राज्य नाविन्यता सोसायटी (MSInS) या धोरणांतर्गत सर्व योजना आणि कार्यक्रमांच्या नियोजन, अंमलबजावणी आणि मूल्यांकनासाठी नोडल प्राधिकरण म्हणून महाराष्ट्र राज्य नाविन्यता सोसायटी (MSInS) कार्य करेल. सर्व विभाग त्यांचे स्टार्टअप्स, नवोपक्रम किंवा उदयोन्मुख तंत्रज्ञानाशी संबंधित प्रस्ताव या सोसायटी MSInS द्वारे सादर करतील, जेणेकरून परिसंस्थेमध्ये सुसंवाद, समन्वय आणि प्रभावी अंमलबजावणी सुनिश्चित होईल.

नियामक मंडळ (Governing Council) ही सर्वसाधारण सभेने घेतलेल्या विविध निर्णयांची अंमलबजावणी करण्यासाठी जबाबदार असेल.

अर्थसंकल्पीय तरतूद:

राज्यातील प्रत्येक विभाग हे उद्योजकता आणि नाविन्यतेच्या प्रोत्साहनासाठी आपल्या खर्चाच्या ०.५% निधी प्रदान करेल. विभाग आपल्या कार्यक्रम आणि धोरणाची कार्य योजना तयार करतील व ही कार्य योजना मा. मुख्यमंत्री महोदयांच्या अध्यक्षतेखाली असलेल्या महाराष्ट्र नाविन्यता सोसायटी, मुंबई यांच्या सर्वसाधारण सभेसमोर सादर केली जाईल. यामुळे संसाधनांचे एकत्रीकरण आणि या धोरणाशी सुसंवाद साधण्यास मदत होईल. संसाधनांचे हे एकत्रीकरण इनोव्हेशन हब, लॅब आणि धोरणातील इतर घटकांच्या निर्मितीसारख्या प्रमुख प्रकल्पांच्या अंमलबजावणीसाठी देखील उपयुक्त ठरेल.

माहिती / डेटा रिपोर्टिंग:

ज्ञान भागीदारीसाठी एक प्रभावी परिसंस्था तयार करण्याकरीता, सर्व स्टार्टअप्स, इनक्यूबेटर्स, एक्सिलरेटर्स, इनोव्हेशन हब/लॅब/केंद्रे, गुंतवणूकदार आणि मार्गदर्शक/तज्ज्ञांना एकाच व्यासपीठावर आणण्यासाठी अद्वितीय ओळखपत्र (युनिक आयडी) नोंदणीसाठी एक ऑनलाइन प्रणाली तयार केली जाईल. शासकीय धोरणे आणि कार्यक्रमांतर्गत कोणतेही लाभ, सवलती मिळवण्यासाठी हे अद्वितीय ओळखपत्र अनिवार्य असेल. याव्यतिरिक्त, इनक्यूबेटर्स, एक्सिलरेटर्स किंवा संबंधित संस्था स्थापन किंवा समर्थन करू इच्छिणाऱ्या सर्व राज्य शासकीय विभागांना अशा उपक्रमांचे संचालन करण्यापूर्वी MSInS कडून हा अद्वितीय ओळखपत्र प्राप्त करणे आवश्यक असेल. या प्रणालीमुळे केंद्रीकृत प्रमाणीकरण सक्षम होईल, योजनांची / कार्यक्रमांची द्विरुक्ती टाळेल आणि परिसंस्थेमध्ये जबाबदारी, पारदर्शकता आणि प्रभावी समन्वय सुनिश्चित करेल.

७. एक मजबूत स्टार्टअप परिसंस्था तयार करणे

७.१ एक मजबूत आणि एकमेकांशी जोडलेली पायाभूत सुविधा परिसंस्था हे एका भरभराट करणाऱ्या स्टार्टअप वातावरणाचा पाया बनते. नवोपक्रम आणि उद्योजकीय वाढीस प्रोत्साहन देण्यासाठी, शासन राज्यातील विद्यमान संसाधनांना धोरणात्मक नियोजनाद्वारे एकत्र करेल, ज्यामुळे इनक्यूबेशन सेंटर्स, एक्सिलरेटर्स, स्टार्टअप, हब, सूक्ष्म-इनक्यूबेटर्स, इनोव्हेशन लॅब्स, को-वर्किंग स्पेसेस आणि स्टार्टअप कॅफे यांचे एक एकीकृत जाळे तयार होईल. हे एकात्मिक जाळे सर्व स्तरांवरील स्टार्टअप यांना समर्थन देईल. मार्गदर्शन, प्रोटोटाइपिंग, सहकार्य आणि बाजारपेठेत प्रवेशासाठी संसाधन यांची उपलब्धता देईल ही केंद्र प्रादेशिक नवोपक्रम चालविण्यासाठी आणि शहरी, निम-शहरी आणि ग्रामीण भागांमध्ये स्थानिक संधी निर्माण करण्यासाठी देखील नियोजित केले जातील.

७.२ भौतिक पायाभूत सुविधा बरोबरच शासन अत्याधुनिक डिजिटल पायाभूत सुविधा तयार करण्यावर जोरदार भर दिला जाईल. जेणेकरून स्टार्टअप्स यांना साधने, सेवा आणि ज्ञान या क्षेत्रांमध्ये अखंड प्रवेश मिळेल. या प्रमुख उपक्रमांमध्ये हाय-स्पीड इंटरनेट कनेक्टिव्हिटीचा विस्तार, क्लाउड कंप्यूटिंग प्लॅटफॉर्म, एआय सॅडबॉक्सेस, सायबर सुरक्षा, पायाभूत सुविधा तसेच योजना, मार्गदर्शन, आर्थिक सहाय्य आणि सहकार्यासाठी सुलभता प्रदान करणारे स्मार्ट डिजिटल प्लॅटफॉर्म यांचा समावेश असेल. हे डिजिटल सक्षमकर्ते सर्व भौगोलिक क्षेत्रात स्टार्टअप्ससाठी समान आणि मोठ्या प्रमाणात प्रवेश सुनिश्चित करण्यात महत्वाची भूमिका बजावतील.

७.३ पायाभूत सुविधांचा विकास, बाजारपेठ आणि तांत्रिक कल याच्याशी जुळवून घेण्यासाठी, परिसंस्था निर्मितीसाठी शासन क्षेत्र-केंद्रित दृष्टिकोन देखील स्वीकारेल. आर्टिफिशियल इंटेलिजन्स (AI), फिनटेक, अँग्रीटेक, मेडटेक, सेमीकंडक्टर्स, सायबर सुरक्षा, बायोटेक, स्पेसटेक, ब्लॉकचेन, क्वांटम कंप्यूटिंग, स्मार्ट इन्फ्रास्ट्रक्चर, मोबिलिटी, डीपटेक, उत्पादन, शाश्वतता, संरक्षण आणि विमानचालन यांसारख्या उच्च-क्षमतेच्या क्षेत्रांना प्राधान्य दिले जाईल. या क्षेत्रांमध्ये नवोपक्रमाला प्रोत्साहन देण्यासाठी विशेष कार्यक्रम, समर्पित झोन आणि विशेष सुविधा तयार केल्या जातील, ज्यामुळे भविष्यासाठी तयार स्टार्टअप्स आणि उत्कृष्ट तंत्रज्ञानासाठी (Breakthrough Technologies) महाराष्ट्र एक लॉन्चपॅड बनेल.

७.४ शाश्वतत विकाससाठी शासन हरित तंत्रज्ञान आणि चक्रीय अर्थव्यवस्थेच्या विकास आणि वापराला प्रोत्साहन देईल. तसेच शासन शाश्वत तंत्रज्ञानावर लक्ष केंद्रित करणाऱ्या नाविन्यतेस आणि नवीन संशोधकांना प्रोत्साहन, संशोधन आणि विकासामध्ये (R&D) प्रोत्साहन, उद्योग सहयोग आणि बाजारात प्रवेश मिळवून देण्यासाठी देखील सहाय्य करेल.

७.५ सामाजिक समावेशनाला चालना देण्यासाठी, दिव्यांग व्यक्ती, तृतीयपंथी, आणि इतर दुर्बल घटक यांसारख्या असुरक्षित गटांसाठी उद्योजकता आणि नाविन्यतेशी संबंधित सर्व धोरणात्मक उपक्रमांमध्ये आणि योजनांमध्ये अर्थसंकल्पीय तरतुदीसह विशेष लक्ष दिले जाईल. त्याचप्रमाणे, असुरक्षित घटकांमधील स्टार्टअप्स आणि उद्योजकांसाठी इनक्यूबेशन, बाजारपेठेत प्रवेश, मार्गदर्शन आणि तांत्रिक सहाय्य पुरवण्यासाठी लक्षित प्रयत्न केले जातील.

८. मुख्य लक्षित क्षेत्र.

८.१ सूक्ष्म इनक्यूबेटर्स (Micro Incubators)

राज्याच्या सर्व प्रदेशांमध्ये स्टार्टअप्ससाठी एक व्यापक आणि विकेंद्रीकृत समर्थन प्रणाली (Hub and Spoke)वाढवण्यासाठी, शासन इनक्यूबेशन सेवांसाठी हब-अँड-स्पोक मॉडेल तयार करून सूक्ष्म इनक्यूबेटर्सचे जाळे स्थापित करेल. समर्पित निधीसह, हे सूक्ष्म इनक्यूबेटर्स महाराष्ट्रात धोरणात्मकदृष्ट्या स्थापित केले जातील, ज्यामुळे इच्छुक उद्योजकांना त्यांच्या स्थानिक समुदायांमध्ये आवश्यक संसाधने आणि मार्गदर्शन मिळू शकेल. हे सूक्ष्म इनक्यूबेशन केंद्रे एकमेकांशी दुवा / जोडणारे बिंदु म्हणून कार्य करतील. स्टार्टअप्सना मार्गदर्शन, पायाभूत सुविधा, उद्योगाशी जोडणी आणि त्यांच्या कल्पना आणि उद्योगांना पोषण देण्यासाठी अनुकूल वातावरण प्रदान करतील. ही केंद्रे औद्योगिक प्रशिक्षण संस्था, तंत्र शिक्षण आणि महाविद्यालयांमध्ये स्थापित केली जातील.

८.२ इनक्यूबेशन सहाय्य (Incubation Support)

राज्यभरातील इनक्यूबेशन केंद्रांना प्रति केंद्र ₹५.०० कोटी पर्यंत निधी सहाय्य म्हणून देण्याचे शासनाचे उद्दिष्ट आहे. एक मजबूत प्रादेशिक उद्योजकीय परिसंस्था वाढवण्यासाठी आणि स्टार्टअप वाढीस गती देण्यासाठी या उपक्रमाची आखणी केली आहे. या इनक्यूबेशन केंद्रांची क्षमता वाढवण्यासाठी एक समर्पित क्षमता-निर्माण कार्यक्रम देखील सुरु केला जाईल.

राज्य शासन अत्याधुनिक इनक्यूबेशन केंद्रांना समर्थन देण्यासाठी खाजगी इनक्यूबेटर्ससोबत समन्वय करेल. कार्यक्षमता वाढण्याकरीता प्रोत्साहन देण्यासाठी, विविध इनक्यूबेटर्सच्या यशाची ओळख आणि मूल्यांकन करण्यासाठी एक इनक्यूबेटर रँकिंग फ्रेमवर्क (Incubator Ranking Framework) लागू केले जाईल. हे फ्रेमवर्क राज्यातील नवोपक्रम आणि उद्योजकता इकोसिस्टमच्या विकासाची खात्री करण्यासाठी प्रक्रिया-आधारित KPIs (Key Performance Indicators) वर देखील लक्ष केंद्रित करेल.

सहकार्य आणि शिकवण वाढवण्यासाठी, महाराष्ट्र राज्यातील सर्व कार्यरत इनक्यूबेटर्सना जोडणारे एक मजबूत इनक्यूबेटर्स जाळे तयार करेल. संपूर्ण परिसंस्था आणि स्टार्टअप्ससोबत सहकार्याने काम करण्यासाठी महाराष्ट्रातील इनक्यूबेटर्स आणि ॲक्सिलरेटर्सचा माहिती संकलित करून स्पष्ट चित्र तयार करण्यात महत्त्वाची भूमिका महाराष्ट्र राज्य नाविन्यता सोसायटी बजावेल.

इनक्यूबेशन केंद्रे खालील पाठबळ प्रदान करतील:

१. **तंत्रज्ञान व्यावसायिकीकरण:** स्टार्टअप्स यांना त्यांचे संशोधन आणि तांत्रिक नवोपक्रम हे व्यावसायिकदृष्ट्या व्यवहार्य उत्पादने आणि सेवांमध्ये रूपांतरित करण्यासाठी मदत मिळेल. इनक्यूबेशन केंद्रे नाविन्यपूर्ण कल्पना यशस्वीरित्या बाजारपेठेत आणण्याकरिता उत्पादन विकास, बाजारपेठ प्रवेश धोरणे, बौद्धिक संपदा व्यवस्थापन आणि संभाव्य ग्राहक आणि भागीदारांशी संपर्क साधण्यासाठी मार्गदर्शन करतील.
२. **नोंदणीकृत स्टार्टअप्ससाठी संशोधन अनुदान:** नवोपक्रम आणि विकासाला प्रोत्साहन देण्यासाठी स्टार्टअप्सना संशोधन अनुदानाची उपलब्धता. ही अनुदाने स्टार्टअप्सना संशोधन व विकास उपक्रम राबविण्यास, प्रोटोटाइपची चाचणी करण्यास आणि विविध क्षेत्रांमधील तातडीच्या आव्हानांना तोंड देणारी नवीन तंत्रज्ञान शोधण्यास सक्षम करतील.
३. **सीड फंड (Seed Fund):** इनक्यूबेशन केंद्रे स्टार्टअप्सना सीड फंड प्रदान करतील, ज्यामुळे त्यांना व्यवसाय तयार करण्यासाठी आणि वाढवण्यासाठी पायाभूत आर्थिक आधार मिळेल. प्रारंभिक-टप्प्यातील भांडवल उपलब्धता स्टार्टअप्सना सुरुवातीचे परिचालन खर्च, प्रोटोटाइप विकसित करणे, तज्ञ नियुक्त करणे तसेच त्यांचा उद्योग वाढवणे यासाठी मदत करेल. स्टार्टअप्स यांना सीड फंडशी जोडून, त्यांच्या वाढीच्या महत्त्वाच्या प्रारंभिक टप्प्यात उद्योजकांना समर्थन देण्यासाठीची महत्त्वपूर्ण भूमिका ही केंद्रे बजावतील.
४. **आर्थिक सहाय्य (मूल्यांकनावर आधारित):** स्टार्टअप्स हे त्यांच्यातील क्षमता, बाजारपेठेतील प्रभाव आणि वाढीचा मार्ग यांचे मूल्यांकन करून आर्थिक सहाय्यासाठी पात्र ठरतील. हे सहाय्य प्रत्येक स्टार्टअपच्या विशिष्ट गरजांनुसार तयार केले जाईल, जेणेकरून आवश्यक आर्थिक

संसाधने मिळवून त्यांच्या आव्हानांवर मात करण्यासाठी, त्यांचे कार्य वाढवण्यासाठी आणि त्यांची बाजारपेठेतील पोहोच वाढवण्यासाठी उपयोगी ठरेल.

५. **संसाधन/प्रयोगशाळा पाठबळ:** इनक्यूबेशन केंद्रे हे उत्पादन विकास आणि नवोपक्रमासाठी आवश्यक अत्याधुनिक प्रयोगशाळा, उपकरणे आणि इतर तांत्रिक संसाधन वापरासाठी उपलब्ध करतील. जैवतंत्रज्ञान, इलेक्ट्रॉनिक्स किंवा उत्पादन यांसारख्या क्षेत्रांमध्ये काम करणाऱ्या स्टार्टअप्सना विशेषतः प्रयोगशाळा सुविधांचा फायदा होईल, ज्यामुळे त्यांना संशोधन करण्यास, प्रोटोटाइपची चाचणी करण्यास आणि सहायक वातावरणात त्यांचे तंत्रज्ञान अचूक करण्यास सक्षम केले जाईल.

६. **मार्गदर्शन (Mentoring):** इनक्यूबेशन केंद्रे एक मार्गदर्शकांचा गट तयार करतील जिथे ते इनक्यूबेटेड स्टार्टअप्सना मार्गदर्शन पाठबळ देतील.

ही इनक्यूबेशन केंद्रे स्टार्टअप्ससाठी एक महत्वाचे केंद्र म्हणून कार्य करतील, त्यांना वाढण्यासाठी आणि यशस्वी होण्यासाठी आवश्यक मार्गदर्शन, संसाधने आणि आर्थिक सहाय्य प्रदान करतील. वर सूचीबद्ध केलेल्या विशिष्ट क्षेत्रांव्यतिरिक्त, इतर प्रकारची मदत आवश्यकतेनुसार उपलब्ध करून दिली जाईल, ज्यामुळे राज्यात एक भरभराट करणारी स्टार्टअप इकोसिस्टम वाढवण्यासाठी एक समग्र दृष्टिकोन सुनिश्चित होईल. हे उपक्रम उच्च आणि तंत्र शिक्षण, कृषी, सार्वजनिक आरोग्य, नगर विकास विभाग इत्यादींसह सर्व विभागांद्वारे हाती घेतले जातील.

८.३ वेगवर्धक (Accelerators):

राज्यातील वाढीच्या टप्प्यातील स्टार्टअप्सना त्यांच्या वाढीसाठी राज्य शासन एक्सिलरेटर्सना (Accelerators) समर्थन देईल. शासन प्रमुख इकोसिस्टम भागधारकांसोबत नवीन एक्सिलरेटर (Accelerator) स्थापन करण्यासाठी किंवा विद्यमान एक्सिलरेटरना (Accelerator) समर्थन देण्यासाठी भागीदारी करेल. हे एक्सिलरेटर (Accelerator) कोणत्याही उत्पादनाचे, क्षेत्राचे आणि सर्व टप्प्यातील सर्व प्रकारच्या स्टार्टअप्सना शिकवण, मार्गदर्शन आणि इनक्यूबेट करतील. भारतीय तंत्रज्ञान संस्था (IIT), इंडियन इन्स्टिट्यूट ऑफ मॅनेजमेंट (IIM), कौशल्य विद्यापीठे आणि उद्योगासह शैक्षणिक संस्थांच्या भागीदारीद्वारे देखिल एक्सिलरेशन केंद्रांना समर्थन दिले जाईल.

८.४ प्रादेशिक नवोपक्रम आणि उद्योजकता हब (Regional Innovation and Entrepreneurship Hub):

८.४.१ संस्थात्मक मांडणी

महाराष्ट्रात काही प्रदेशांमध्ये परिसंस्था अनेक वर्षांमध्ये नैसर्गिकरित्या विकसित झाली आहे हे लक्षात घेऊन महाराष्ट्र सरकार समर्पित प्रादेशिक नवोपक्रम आणि उद्योजकता केंद्रे (Regional Innovation & Entrepreneurship Hubs) तयार करेल. स्थानिक सरकारे, शैक्षणिक संस्था आणि खाजगी क्षेत्राच्या मदतीने ही केंद्रे नवोपक्रमाचे केंद्र म्हणून कार्य करतील, आवश्यक संसाधने आणि पायाभूत सुविधा

प्रदान करतील. ही केंद्रे तयार करून आणि त्यांचा विकास करून, शासन प्रादेशिक नवोपक्रम परिसंस्था मजबूत करण्याचे, एकूण स्टार्टअप वातावरणाला चालना देण्याचे आणि शाश्वत विकास घडवून आणण्याचे उद्दिष्ट ठेवते. ही नवोपक्रम आणि उद्योजकता केंद्रे खालील गोष्टी प्रदान करतील:

अ) **तंत्रज्ञान एकीकरण:** अत्याधुनिक उदयोन्मुख तंत्रज्ञान जसे की ऑगमेंटेड रिअॅलिटी, आर्टिफिशियल इंटेलिजन्स (AI), ३D प्रिंटिंग, रोबोटिक्स, जीनोमिक्स, क्वांटम कंप्यूटिंग, इमेज लॅब आणि परस्परसंवादी सिम्युलेशन्सवर सुविधा लॅब/प्रयोगशाळा प्रदान करेल, जेणेकरून आकर्षक शिक्षण अनुभव आणि ज्ञान बँक तयार होईल.

ब) **डेटा सेंटर ॲनालिटिक्स:** डेटा ॲनालिटिक्स आणि लर्निंग ॲनालिटिक्सचा वापर शिकणाऱ्यांच्या कार्यप्रदर्शनाचा मागोवा घेण्यासाठी आणि त्याचे मूल्यांकन करून आवश्यक तेथे सुधारणा व विकासासाठी वैयक्तिक हस्तक्षेपाची क्षेत्रे ओळखण्यासाठी होईल.

क) **नवोपक्रम लॅब:** नवोपक्रम लॅब किंवा मेकर स्पेसेस स्थापित करून तिथे नवोपक्रमक एकत्र काम करू शकतात, प्रयोग करू शकतात, प्रोटोटाइप तयार करू शकतात आणि वास्तविक जगातील आव्हानांवर नाविन्यपूर्ण उपाय विकसित करू शकतात, त्यांसाठी कामाची जागा देखील उपलब्ध असेल.

ड) **उद्योग भागीदारी:** वर्तमान उद्योगाच्या गरजा आणि कल यांना आवश्यक असणारी कौशल्ये प्रदान करण्याकरिता उद्योग आणि स्थानिक व्यवसाय यांचेशी मजबूत भागीदारी तयार करणे.

इ) **जागतिक दृष्टीकोन:** स्टार्टअप्सना विविध प्रकारच्या बाजारपेठांशी संपर्क साधण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय सहकार्य, विनिमय कार्यक्रम, भाषा लॅब यांना प्रोत्साहन देणे.

फ) **उद्योजकता कार्यक्रम:** उद्योजकता कौशल्ये शिकवणारे कार्यक्रम जे विद्यार्थ्यांना त्यांचे स्वतःचे नाविन्यपूर्ण उपाय आणि व्यवसाय विकसित करण्यास प्रोत्साहन देतील.

ग) **संशोधन आणि विकास:** स्टार्टअप्सद्वारे वापरल्या जाणाऱ्या नवीनतम तंत्रज्ञानात अग्रेसर राहण्यासाठी संशोधन आणि विकास उपक्रमांमध्ये गुंतवणूक.

ह) **क्रॉस-डिसिप्लिनरी शिक्षण:** विविध क्षेत्रांच्या आंतरविद्या शाखीय सहयोगातून नाविन्यतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी क्रॉस-डिसिप्लिनरी सहकार्य आणि शिक्षणाला प्रोत्साहन.

आय) **शाश्वतता लक्ष:** अभ्यासक्रम आणि शाश्वतता आणि पर्यावरणीय जागरूकता समाविष्ट करणे, शाश्वत नवोपक्रमाचे महत्त्व अधोरेखित करणे.

ज) **महाराष्ट्र स्टार्टअप्ससाठी उच्च-कार्यक्षमतेच्या कंप्यूटिंग (HPC) क्लस्टर्स, क्लाउड एआय संसाधने आणि उच्च कार्यक्षम GPU मध्ये अनुदानित प्रवेश प्रदान करेल.**

८.४.२ प्रशासकीय यंत्रणा

प्रादेशिक स्तरावर जलद निर्णय घेण्यासाठी आणि नाविन्यतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी अधिकारांचे विकेंद्रीकरण करून ही यंत्रणा तयार केली जाईल.

८.५ शासकीय ओपन डेटा सेंट्सची तरतूद

८.५.१ एआय (AI) आधारित नाविन्यता आणि अनुप्रयोगांना (Applications) चालना देण्यासाठी विविध क्षेत्रे आणि स्त्रोतांचे डेटासेट्स आणि मॉडेल्स सुधारणा करण्यासाठी शासन एक यंत्रणा तयार करेल. स्टार्टअप्सच्या वापरासाठी डेटा स्वच्छ करण्यासाठी, संकलन करण्यासाठी आणि सोपा करण्यासाठी शासन प्रयत्न करेल.

८.५.२ शासन, कार्यशाळा आणि हॅकथॉन (Hackathons) / ग्रँड चॅलेंज (Grand Challenges) प्रोत्साहित करेल जे या तयार केलेल्या डेटासेट्सचा वापर मूर्त स्थानिक समस्या सोडवण्यासाठी करतील. यामुळे निष्क्रिय डेटा रिपॉझिटरीज सक्रिय संसाधनांमध्ये रूपांतरित होतील आणि उदयोन्मुख स्टार्टअप्ससाठी अमूल्य सामग्री प्रदान करतील. हे इच्छुक डेटा विश्लेषक आणि एआय (AI) व्यावसायिकांना व्यावहारिक, वास्तविक-जागतिक प्रशिक्षण संधी प्रदान करेल, ज्यामुळे सार्वजनिक संसाधनांचा प्रभावीपणे वापर करून प्रगत कौशल्ये निर्माण होतील.

८.५.३ नागरिक-केंद्रित ॲप्लिकेशन्ससाठी डेटाचा नैतिक, सर्वसमावेशक आणि पारदर्शक वापर करण्यास प्रोत्साहन.

९. नवोपक्रम आणि मार्गदर्शन प्रोत्साहन

९.१ महाराष्ट्र नवोपक्रम उत्कृष्टता पुरस्कार

नवोपक्रमाच्या विकास आणि प्रगतीसाठी केलेल्या महत्वपूर्ण कामगिरीची दखल घेऊन त्यांना पुरस्कृत करण्यासाठी शासन कटीबद्ध आहे. या दृष्टिकोनानुसार, "महाराष्ट्र नवोपक्रम उत्कृष्टता पुरस्कार" (Maharashtra Innovation Excellence Awards) संस्थापित करून विविध क्षेत्रांतील नवोपक्रमाकरीता दिलेल्या असाधारण योगदानाला सन्मानित केले जाईल.

- स्टार्टअप्स
- इनक्यूबेटर्स
- एक्सिलरेटर्स
- बँका / वित्तीय संस्था
- कॉर्पोरेट्स
- व्हीसी फंड्स
- वैयक्तिक नवोपक्रमक
- महिला उद्योजक/संस्थापक
- वैज्ञानिक / संशोधक

९.२ जिल्ह्यांना नवोपक्रमाचे केंद्र बनवणे

९.२.१ जिल्हास्तरीय समितीचे सक्षमीकरण:

अ. कौशल्य, रोजगार, उद्योजकता आणि नवोपक्रम विभागाच्या दिनांक १७ जून २०२२ च्या शासन निर्णयान्वये गठित केलेली जिल्हास्तरीय "कौशल्य, रोजगार, उद्योजकता, नवोपक्रम जिल्हा

कार्यकारी समिती" मजबूत केली जाईल आणि तिला जिल्हा स्तरावर नवोपक्रम आणि स्टार्टअप-संबंधित उपक्रम प्रभावीपणे राबवण्यासाठी आणि त्यांचे निरीक्षण करण्यासाठी सक्षम केले जाईल.

ब. नियोजन विभाग शासन निर्णय दिनांक १३ डिसेंबर २०२२ (नियोजन विभाग शासन निर्णय क्र.: DAP-१०२२/PR.No.२३०/का.१४८१), अनुसरून जिल्हा वार्षिक योजनेअंतर्गत नवोपक्रम आणि स्टार्टअप-संबंधित उपक्रमांना समर्थन देण्यासाठी राखीव असलेल्या ३.५% नवोपक्रम निधीचा लाभ देखील हे धोरण घेईल. हा निधी जिल्हास्तरीय कार्यकारी समित्यांना स्टार्टअप यात्रा, हॅकथॉन, नवोपक्रम कक्ष आणि इतर उद्योजकीय उपक्रम यासारखे मूलभूत नवोपक्रम कार्यक्रम राबवण्यासाठी सक्षम करतो.

क. जिल्हातील नवोपक्रम इकोसिस्टमला प्रोत्साहन देण्यासाठी आणि चालना देण्यासाठी जिल्हा नवोपक्रम फेलोशिप योजना सुरू केली जाईल.

ड. प्रत्येक जिल्ह्यातील उद्योजकता आणि नवोपक्रमाला प्रोत्साहन देऊन जिल्ह्याच्या समृद्धतेचा/प्राबल्यतेचा लाभ घेत जिल्ह्यास 'ग्रोथ हब' (Growth Hub) मध्ये रूपांतरित केले जाईल.

९.२.२ जिल्हा नाविन्यता क्रमवारी आराखडा

जिल्हा नाविन्यता क्रमवारी आराखडा (District Innovation Ranking Framework) द्वारे महाराष्ट्रातील स्टार्टअप परिसंस्थेचे चित्रांकन/ लँडस्केप मूल्यांकन हे जिल्हास्तरीय प्रयत्न व उपलब्ध नाविन्यता परीसंस्थेस पाठबळ याद्वारे केले जाईल. या उपक्रमाचे उद्दिष्ट संपूर्ण राज्याचा सर्वंकष विकास घडवून आणणे आहे. हे फ्रेमवर्क पायाभूत सुविधा, संसाधने, व्यवसाय करण्यातील सुलभता आणि स्टार्टअप-अनुकूल वातावरणाची अंमलबजावणी यांसारख्या मापदंडांवर आधारित जिल्ह्यांचे मूल्यांकन करेल. स्टार्टअप्स आणि नवोपक्रमांसाठी अनुकूल वातावरण वाढवण्यात उत्कृष्ट कार्य करणाऱ्या जिल्ह्यांची दखल (recognition) महाराष्ट्र राज्य नवोपक्रम सोसायटीने निश्चित केलेल्या निकषांवर आधारित घेतली जाईल. यामुळे जिल्ह्यातील मुख्य क्षेत्रांची निश्चिती होऊन त्यामधील स्टार्टअप आणि नाविन्यता परिसंस्था मजबूत करण्याकरिता लक्ष केंद्रित करण्यास गती प्राप्त होईल.

९.२.३ डिजिटल साक्षरता आणि उद्योजकीय कौशल्ये प्रोत्साहन

नाविन्यता आणि उद्योजकतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी, या क्षेत्रात यशस्वीतेची मानसिकता प्रदान करणारे ज्ञान, आवश्यक कौशल्ये, विविध अभ्यासक्रम हे शाळा, औद्योगिक प्रशिक्षण संस्था, तंत्रनिकेतन आणि महाविद्यालयांमध्ये संबंधित भागीदारांच्या सहकार्याने तयार केले जातील. असे अभ्यासक्रम लोकांसाठी खुले स्रोत (open source) म्हणूनही उपलब्ध केले जातील. इच्छुक उद्योजकांना मार्गदर्शन करीता कुशल व्यावसायिकांशी जोडणारी एक समर्पित मार्गदर्शन यंत्रणा तयार केली जाईल.

डिजिटल क्षमता व वापर वृद्धीद्वारे समुदयांचा आत्मविश्वास उंचावून शासनाच्या ई गव्हर्नमेंट सेवा आणि ऑनलाईन सुविधा उपलब्ध करून घेण्याकरीता शासन डिजिटल क्षमता आणि कौशल्ये वाढवण्यासाठी विशेष केंद्रे तयार करण्यास देखील मदत करेल. अशी केंद्रे, वाचनालये, पंचायत,

शैक्षणिक संस्था इत्यादीसारख्या सार्वजनिक जागांमध्ये प्रशिक्षित कर्मचारी/स्वयंसेवकांसह असू शकतात. यामुळे नवीन तंत्रज्ञानावर आधारित विविध सेवांचा लाभ होणेस सुलभ होईल आणि समुदाय सक्षम होतील.

९.३ मार्गदर्शन कार्यक्रम

विशिष्ट उद्योग, उद्योजकता आणि नवोपक्रमावर लक्ष केंद्रित करून मार्गदर्शक (Mentor) आणि मार्गदर्शन घेणाऱ्यांना (Mentees) अखंडपणे संवाद साधण्यास प्रोत्साहन देण्यासाठी एक हायब्रीड (Hybrid) प्लॅटफॉर्म तयार केला जाईल. राज्य सरकार विद्यापीठे, उद्योग संघटना आणि यशस्वी व्यवसायांसोबत भागीदारी स्थापित करण्यासाठी सहयोग करेल. सर्व विभाग विशिष्ट क्षेत्रांसाठी मार्गदर्शकांचा एक समूह तयार करण्यासाठी तज्ञ/संस्थांसोबत सहयोग करतील. सरकार संस्थात्मक मार्गदर्शनावर देखील लक्ष केंद्रित करेल, जिथे इनक्यूबेटर्स, ॲक्सिलरेटर्स आणि इतर अनुभवी आणि तज्ञ संस्था स्टार्टअप इकोसिस्टममध्ये उदयास येणाऱ्या नवीन संस्थांना मार्गदर्शन करतील.

९.४ सीएसआर (CSR) सहाय्य

राज्यात उद्योजकता आणि स्टार्टअप परिसंस्थेला प्रोत्साहन देण्यासाठी सीएसआर (CSR) द्वारे विविध प्रकारच्या सहकार्याच्या संधी उपलब्ध असतील. कॉर्पोरेट्सना इनक्यूबेटर्स, ॲक्सिलरेटर्स आणि सेंटर्स ऑफ एक्सलन्स (CoEs) स्थापन करण्यास आणि पेटंट्स आणि नवोपक्रमांच्या व्यावसायिकीकरणास प्रोत्साहन देण्यासाठी प्रोत्साहित केले जाईल. विशिष्ट सामाजिक, विकासात्मक किंवा पर्यावरणीय आव्हानांवर उपाययोजना प्रस्तावित करण्यासाठी सीएसआर ग्रँड चॅलेंज (CSR Grand Challenge) सारख्या कार्यक्रमांचे आयोजन केले जाईल, ज्यामध्ये आव्हानांवर यशस्वी उपाययोजना करणा-यांना अनुदान, मार्गदर्शन आणि प्रायोगिक संधी मिळतील.

९.५ भागधारकांसाठी क्षमता निर्माण कार्यक्रम

राज्य स्टार्टअप परिसंस्थेमधील अधिकारी आणि इतर भागधारकांसाठी क्षमता निर्माण करण्यासाठी एक व्यासपीठ आणि मार्ग तयार करेल. राज्य सरकारचे अधिकारी, धोरणकर्ते, नियामक संस्था, शैक्षणिक संस्था, उद्योग संघटना, गुंतवणूकदार, मार्गदर्शक आणि इतर भागधारकांना स्टार्टअप परिसंस्थेला प्रभावीपणे समर्थन देण्यासाठी आणि विकसित करण्यासाठी आवश्यक असलेले ज्ञान आणि कौशल्ये प्रदान करण्याचे महत्त्व राज्याने ओळखले आहे. या प्रमुख भागधारकांमध्ये उद्योजकता, नवोपक्रम आणि उदयोन्मुख तंत्रज्ञानाची समज वाढवण्यासाठी एक व्यापक क्षमता-निर्माण कार्यक्रम लागू केला जाईल. राज्य सरकार ज्ञान-सामायिकरण व्यासपीठ (Knowledge sharing platform), जसे की परिषदा, चर्चासत्रे आणि ऑनलाइन मंच, सुलभ करेल जिथे सरकारी संस्था, कॉर्पोरेट्स, गुंतवणूकदार, इनक्यूबेटर्स आणि स्टार्टअप संस्थापक स्टार्टअप इकोसिस्टमच्या विकासाशी संबंधित सर्वोत्तम पद्धती, अंतर्दृष्टी आणि अनुभव यांची देवाणघेवाण करू शकतील.

९.६ सँडबॉक्स सहाय्य

राज्य सरकार, विविध नियामक संस्था आणि खाजगी संस्थांच्या भागीदारीत, नवीन तंत्रज्ञान आणि व्यवसाय मॉडेल्सची चाचणी घेण्यासाठी स्टार्टअप्सना विशेष समर्थन देईल. या उपक्रमाचा भाग म्हणून

एक सँडबॉक्स वातावरण (Sandbox Environment) विकसित केले जाईल - एक सुरक्षित, नियंत्रित जागा जी उद्योन्मुख तंत्रज्ञान, उत्पादने आणि सेवांना सरकारी मानकांचे पालन करून चाचणी घेण्यास परवानगी देते. यामुळे स्टार्टअप्सना कमी नियामक जोखमीसह वास्तविक परिस्थितीत त्यांचे नवोपक्रम प्रमाणित आणि परिष्कृत करण्यास सक्षम केले जाईल, ज्यामुळे जबाबदार प्रयोग आणि जलद अंमलबजावणीला प्रोत्साहन मिळेल.

९.७ ज्ञान पोर्टल

राज्य एक केंद्रीय, वापरकर्ता-अनुकूल डेटा प्लॅटफॉर्म विकसित करून ज्ञान पोर्टल तयार करेल जे स्टार्टअप निर्देशिका, निधी उपलब्धतेच्या संधी, बाजारपेठेतील अंतर्दृष्टी, परिसंस्था संसाधने आणि नियामक मार्गदर्शक तत्त्वे यासारखी आवश्यक माहिती एकत्रित करेल. हे रिपॉझिटरी शासकीय डेटाबेस, उद्योग अहवाल आणि खाजगी स्रोतांकडून रिअल-टाइम डेटा एकत्रित करेल, ज्यामुळे अचूकता, सुरक्षा आणि डेटा संरक्षण कायद्यांचे पालन सुनिश्चित होईल.

९.८ जागतिक विस्तारासाठी सहाय्य

जे स्टार्टअप्स त्यांच्या व्यवसायाचा जागतिक स्तरावर विस्तार करू पाहत आहेत त्यांना विनिमय कार्यक्रम आणि नेटवर्किंगद्वारे (networking) सहाय्य केले जाईल. यामुळे स्टार्टअप्सना जागतिक स्तरावर बाजारपेठ विस्तारण्याची प्रक्रिया सुलभ होईल आणि त्यांना समर्पित बाजारपेठ प्रवेश सहाय्य मिळेल.

१०. युवा आणि ग्रामीण उद्योजकतेला प्रोत्साहन

१०.१ मुख्यमंत्री उद्योजकता व नाविन्यता महाफंड

तळागाळातील उद्योजकता आणि नाविन्यतेला चालना देण्यासाठी, शासन अभियांत्रिकी, कृषी आणि संबंधित क्षेत्रे, औद्योगिक प्रशिक्षण संस्था आणि तंत्रनिकेतनांसह शैक्षणिक व वित्तीय संस्थांच्या भागीदारीत एक मुख्यमंत्री उद्योजकता व नाविन्यता महाफंड स्थापन करण्यात येईल. या कार्यक्रमांतर्गत निवडक उद्योजक आणि नवोन्मेषकांना आर्थिक सहाय्य दिले जाईल. निवडलेल्या उमेदवारांना त्यांच्या कल्पनांना पडताळण्यासाठी आणि त्यांचे व्यावसायिकीकरण करण्यासाठी इन्क्यूबेशन सहाय्य, मार्गदर्शन, सुविधा आणि उद्योग जोडण्यांचा (industry linkages) लाभ मिळेल. हा उपक्रम सुरुवातीच्या टप्प्यातच उच्च-क्षमता असलेल्या नवोन्मेषक आणि उद्योजकांना ओळखण्यासाठी आणि त्यांचे संगोपन करण्यासाठी संस्थात्मक कौशल्याचा उपयोग करेल. त्याचप्रमाणे, तो आवश्यक मार्गदर्शन आणि सहाय्याने तरुणांमध्ये उद्योजकतेला प्रोत्साहन देईल. ही योजना कौटुंबिक व्यवसाय किंवा कारागीर उद्योगांतील तरुणांना त्यांच्या व्यवसायात नाविन्य आणण्यासाठी वाढविण्यात येईल.

१०.१.१ निवड प्रक्रिया तीन टप्प्यांमध्ये केली जाईल. पहिल्या टप्प्यात पाच लाख इच्छुकांना संस्थात्मक/स्थानिक स्तरावर नोंदणी करावी लागेल. दुस-या टप्प्यात एक लाख इच्छुकांना त्यांच्या उद्योजक क्षमतेचे मूल्यांकन क्रियाकलाप-आधारित चाचण्या किंवा आव्हाने/हॅकथॉन आणि इतर साधनांद्वारे केले जाईल. हे मूल्यांकन समस्या सोडवणे, पुढाकार घेणे, जोखीम

पत्करणे, लवचिकता (resilience), कठोर परिश्रम आणि व्यावसायिक दूरदृष्टी (business acumen) यांसारखी वैशिष्ट्ये दर्शविणाऱ्या प्रतिभावान तरुणांना ओळखण्यासाठी केले जाईल. तिस-या टप्प्यात निवडलेल्या २५००० उमेदवारांना त्यानंतर तांत्रिक सहाय्य, आर्थिक मदत आणि तज्ञांद्वारे मार्गदर्शन दिले जाईल. २५,००० यशस्वी उद्योजक/ नवोन्मेषक तयार करण्याचे उद्दिष्ट आहे. निवडलेल्या उमेदवारांना वित्तीय संस्थांच्या भागीदारीतून रु.५.०० लक्ष ते रु.१०.०० लक्ष पर्यंत कर्ज सहाय्य दिले जाईल. ५ वर्षांच्या कालावधीसाठी ५०० कोटी रुपयांचा निधी (corpus) उभारला जाईल. हा निधी आर्थिक तज्ञांच्या देखरेखीखाली व्यवस्थापित केला जाईल.

१०.२ विद्यार्थी नाविन्यता आव्हान / स्टार्टअप यात्रा

ग्रामपातळीवरील नाविन्यतेला प्रोत्साहन देण्यासाठी, शासन विद्यार्थी नाविन्यता आव्हान आणि स्टार्टअप यात्रा यांसारखे उपक्रम सुरू करेल, ज्यात ग्रामपातळीवरील नवोपक्रमकांना आणि प्रारंभिक टप्प्यातील स्टार्टअप्सना प्रशासनाने ओळखलेल्या स्थानिक आव्हानांवर त्यांच्या नाविन्यपूर्ण कल्पना प्रस्तावित करण्यासाठी आमंत्रित केले जाईल. निवडक नवोपक्रमकांना मार्गदर्शन, इनक्यूबेशन प्रवेश, प्रोटोटाइपिंग सुविधा, सीड फंडिंग, क्लाउड संसाधने आणि गुंतवणूकदार नेटवर्किंग मिळेल, ज्यामुळे कल्पनांना व्यवहार्य उद्योगात रूपांतरित करण्यास मदत होईल.

१०.३ उद्योजकता कक्ष

उद्योजकीय मानसिकता सक्षम करण्यासाठी, नवोपक्रमाला प्रोत्साहन देण्यासाठी आणि प्रत्यक्ष अनुभव संधी मार्गदर्शन, कौशल्य विकास आणि माजी विद्यार्थ्यांच्या सहभागाद्वारे उपलब्धत करण्याकरीता शैक्षणिक संस्था, शाळा, ITIs, पॉलिटेक्निक्स येथे उद्योजकता कक्ष (E-Cells) स्थापित केले जाईल. हे कक्ष विद्यार्थ्यांना वास्तविक जगातील समस्या सोडवण्यासाठी आणि स्टार्टअप निर्मितीसाठी व्यासपीठ म्हणून कार्य करतील. संस्थात्मक स्तरावर जागरूकता कार्यक्रम आणि नवोपक्रम उपक्रमांना देखील सक्रियपणे समर्थन दिले जाईल.

११. महिला उद्योजकतेला प्रोत्साहन

११.१ महिला उद्योजकता कक्ष (WEC):

महिलांच्या नेतृत्वाखालील स्टार्ट-अप्स आणि उद्योगांच्या विशिष्ट गरजा पूर्ण करण्यासाठी एक समर्पित महिला उद्योजकता कक्ष स्थापन केला जाईल. हा महिला-केंद्रित कक्ष विविध शासकीय योजनांच्या एकत्रीकरणाद्वारे महिला उद्योजकांना आवश्यक संसाधने आणि सहाय्य मिळतील याची खात्री करण्यासाठी सुविधा केंद्रांना अनुरूप मदत पुरवेल. या क्षेत्रातील विविध तज्ञ संस्था आणि संस्थांच्या भागीदारीने महिला उद्योजकांचा एक सक्रीय समुदाय तयार केला जाईल. राज्यात नवोपक्रम आणि नेतृत्वाला चालना देणे, आर्थिक वाढ आणि सर्वसमावेशकता वाढविण्याकरीता WEC आर्थिक सहाय्य, मार्गदर्शन, इनक्यूबेशन सपोर्ट आणि मान्यता या प्रक्रियेस प्रोत्साहित करेल.

११.२ महिला-केंद्रित इनक्युबेशन केंद्रे

राज्य विविध क्षेत्रांमध्ये महिला उद्योजकांसाठी समर्पित इनक्युबेशन केंद्रे स्थापन करण्यात येतील. सर्व इनक्युबेशन केंद्रांना महिला उद्योजकांसाठी प्रवेग (acceleration) आणि मार्गदर्शन कार्यक्रम, बाजारपेठांमध्ये प्रवेश आणि गुंतवणूकदारांशी संपर्क साधण्यावर सत्रे आयोजित करण्यास प्रोत्साहित केले जाईल. विशेषतः ग्रामीण महाराष्ट्रातील महिला उद्योजकांचा सहभाग वाढवण्यावर लक्ष केंद्रित केले जाईल.

११.३ महिला स्टार्ट-अप्सना विशेष आर्थिक सहाय्य

निवड प्रक्रियेवर आधारित, आश्वासक महिला-नेतृत्वाखालील स्टार्ट-अप्सना समर्थन देण्यासाठी शासन एक आर्थिक सहाय्य योजना (grant) सुरू करेल. महाराष्ट्राला सर्वाधिक महिला-नेतृत्वाखालील स्टार्ट-अप्स असलेले अग्रगण्य राज्य बनवणे हे या योजनेचे उद्दिष्ट आहे.

१२.राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय भागीदारीचा लाभ

१२.१ भागीदारी

महाराष्ट्र एक सहयोगी आराखडा (collaborative framework) स्थापित करेल जो सरकारी संस्था, कॉर्पोरेट्स, शैक्षणिक संस्था आणि संशोधन संस्था यांच्यात ज्ञान-देवाणघेवाण, संसाधने-वाटप आणि सामूहिक समस्या सोडवण्यास प्रोत्साहित करेल. या भागीदारीद्वारे, राज्याचा उद्देश स्टार्ट-अप्सची वाढ वेगाने करणे, नवोपक्रम-प्रेरित उद्योजकतेला प्रोत्साहन देणे आणि महाराष्ट्राला जागतिक नवोपक्रम केंद्र म्हणून स्थान देणे आहे. राज्य कार्यक्रम आणि उपक्रमांच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी विकास संस्था/संस्था/उद्योग संघटना आणि अशासकीय संस्थांसोबत भागीदारी देखील शोधेल. विद्यापीठे, शिक्षण क्षेत्र, गुंतवणूकदार, शासन आणि उद्योग यांसह जागतिक परिसंस्थेतील (ecosystem) भागधारकांसोबत आंतरराष्ट्रीय भागीदारी विकसित केली जाईल. महाराष्ट्र राज्यातील स्टार्ट-अप्सच्या लाभाकरीता आणि सहाय्यासाठी शासन सर्व जागतिक परिसंस्थेतील भागधारकांचे नेटवर्क तयार करेल.

१३. स्टार्ट-अप्सना आर्थिक सहाय्य

१३.१ बीज निधी सहाय्य:

नावीन्यपूर्ण कल्पना आणि राज्याच्या अर्थकारणावर सकारात्मक परिणाम घडवण्याची क्षमता असलेल्या सुरुवातीच्या टप्प्यांमधील स्टार्ट अप्सना इनक्युबेशन केंद्रांच्या माध्यमातून आर्थिक साहाय्य पुरवणे हा या धोरणाचा हेतू आहे. अनुदान देण्याची ही योजना महाराष्ट्रात नोंदणी करण्यात आलेल्या सर्व क्षेत्रांतील स्टार्टअप्ससाठी खुली आहे.

१३.२ व्हेंचर फंड:

नावीन्यपूर्ण कल्पनांवर आधारित, विस्तार करण्यायोग्य आणि सामाजिकदृष्ट्या सुसंगत उपाययोजना असलेल्या डीपटेक स्टार्टअप्सना पाठबळ देण्यासाठी शासन एक व्हेंचर फंड (Venture Fund) स्थापन

आणि कार्यान्वित करेल. उच्च-प्रभावी नवोपक्रम आणि शाश्वत रोजगाराच्या संधी निर्माण करणाऱ्या स्टार्ट-अप्सना सक्षम करणे हा या फंडाचा उद्देश आहे.

१३.३ फंड ऑफ फंड्स

शासन 'फंड्स ऑफ फंड्स' या प्रणालीद्वारे "डॉटर फंड्स" (Daughter Funds) मध्ये गुंतवणूक करेल. हे डॉटर फंड्स महाराष्ट्रातील सर्व क्षेत्रांमधील नाविन्यपूर्ण कल्पना आणि तंत्रज्ञान विकसित करणाऱ्या स्टार्टअप्समध्ये गुंतवणूक करतील.

१३.४ बौद्धिक संपदा अधिकार (IPR) सहाय्य:

डीपीआयआयटीने मान्यता दिलेल्या महाराष्ट्रातील स्टार्ट अप्सना आर्थिक साहाय्य देणे हा बौद्धिक संपदा हक्क सहाय्य कार्यक्रमाचा हेतू आहे. पेटंट, औद्योगिक डिझाईन पेटंट, उपयुक्तता पेटंट, ट्रेडमार्क्स आणि स्वामित्वहक्क (आयपीआरएस) हे मिळवण्याकरिता आलेल्या खर्चाची प्रतिपूर्ती दिली जाईल. आर्थिक सहाय्याची मर्यादा खालीलप्रमाणे आहे:

१. देशांतर्गत IPR: प्रति स्टार्ट-अप ₹ ५,००,००० पर्यंत
२. आंतरराष्ट्रीय IPR: प्रति स्टार्ट-अप ₹ २०,००,००० पर्यंत

१३.५ गुणवत्ता चाचणी आणि प्रमाणन सहाय्य:

स्टार्ट-अप्स त्यांच्या नाविन्यपूर्ण उपायांकरिता केलेल्या गुणवत्ता चाचणी आणि प्रमाणीकरणासाठी ₹ ५,००,००० पर्यंतच्या खर्चाच्या प्रतिपूर्तीसाठी पात्र असतील. ही चाचणी NABL (नॅशनल अॅक्रेडिटेशन बोर्ड फॉर टेस्टिंग अँड कॅलिब्रेशन लॅबोरेटरीज), BIS (ब्युरो ऑफ इंडियन स्टँडर्ड्स) किंवा इतर शासन मान्यताप्राप्त/राष्ट्रीयीकृत प्रयोगशाळांद्वारे केली जाणे आवश्यक आहे.

१३.६ प्रदर्शन सहाय्य

या योजनेअंतर्गत, प्रमुख/अधिसूचित राष्ट्रीय किंवा आंतरराष्ट्रीय प्रदर्शनांमध्ये सहभागी होण्यासाठी स्टार्टअप्सना येणाऱ्या प्रदर्शन स्टॉलच्या भाड्याच्या खर्चाचा परतावा केली जाईल. देशांतर्गत प्रदर्शनांसाठी कमाल रु. २,००,०००/- आणि आंतरराष्ट्रीय प्रदर्शनांसाठी कमाल रु. ५,००,०००/- पर्यंत हे सहाय्य दिले जाईल. हे प्रतिपूर्ती सहाय्य, स्टार्टअपला त्याच्या संपूर्ण आयुर्मानात केवळ एकदाच गुणवत्तेच्या आधारावर दिले जाईल.

१३.७ महाराष्ट्र स्टार्टअप सप्ताह:

महाराष्ट्र स्टार्टअप सप्ताह कार्यक्रमांतर्गत स्टार्ट अप्सना थेट कामाचे आदेश मिळवून देण्याचा आणि स्टार्टअप्स व शासकीय संस्था यांच्यामधील सहकार्याला फलदायी चालना देण्याचा उद्देश आहे. यामध्ये नाविन्यता आणि सार्वजनिक सेवांमध्ये सकारात्मक परिवर्तन घडवून आणण्यावर विशेष भर दिला जाईल.

- अ) **स्टार्टअप निवड:** दरवर्षी, या उपक्रमात ५० आशादायक स्टार्टअप्सची निवड प्रक्रियेद्वारे निवड केली जाईल. निवड निकषांमध्ये उत्कृष्ट नवोपक्रम क्षमता आणि शासकीय कार्यामध्ये वाढ करण्यासाठी उपयुक्तता असलेल्या स्टार्टअप्सना प्राधान्य दिले जाईल.
- ब) **शासकीय कामाचे आदेश:** निवड झालेल्या स्टार्टअप्सना त्यांच्या नाविन्यतेचा प्रायोगिक तत्वावरील प्रकल्प विविध शासकीय विभाग, एजन्सी आणि संस्थांमध्ये राबवण्यासाठी रु. २५ लाखांपर्यंतच्या थेट कामाचे आदेश दिले जातील. सार्वजनिक प्रशासन आणि सेवा वितरणाच्या विविध घटकांचे सुधारणा आणि आधुनिकीकरण यावर लक्ष केंद्रित केलेल्या प्रकल्पांमध्ये स्टार्टअप्सना सहभागी करण्यासाठी एक यंत्रणा म्हणून काम करतील.
- क) राज्य आणि राष्ट्रीय स्तरावरील स्टार्टअप सप्ताहातील विजेत्यांकडून खरेदी सुलभ करण्यासाठी उद्योग विभागमार्फत खरेदी मार्गदर्शक तत्वांमध्ये आवश्यक ते बदल करण्यात येतील.

१३.८ स्टार्टअप्सना कर्ज सहाय्य:

स्टार्टअप्सना वाढण्यास मदत करण्यासाठी, शासकीय संस्था किंवा मोठे अगर नामवंत उद्योगसमूह यांच्यासारख्या विश्वासाहर्ष ग्राहकांकडून मिळालेल्या कामाच्या खात्रीशीर ऑर्डर पूर्ण करण्यासाठी स्टार्टअप्सना रोख पैशाची (कॅशफ्लोची) गरज भासते, याकरीता आर्थिक संस्थांच्या भागीदारीत एक यंत्रणा तयार केली जाईल जी स्टार्टअप्सना कर्ज उपलब्धता होण्यासाठी सहकार्य करेल ज्यामुळे त्यांना रोख प्रवाहाच्या आव्हानांना तोंड देता देईल. यामुळे स्टार्टअप्सना त्यांची कार्यक्षमता वाढविण्यास आणि बाजारपेठेत त्यांची विश्वासाहर्षता मजबूत करण्यास मदत होईल.

१३.९ ग्रँड चॅलेंज आणि हॅकथॉन:

तरुणांच्या प्रतिभेचा नवीन तंत्रज्ञानाशी मेळ घालून सार्वजनिक तसेच खाजगी क्षेत्राला भेडसावणाऱ्या समस्यांवर उपाय शोधण्यासाठी प्रचंड वाव आहे. या आव्हानांना तोंड देण्यासाठी, विविध भागधारकांना समस्या परिभाषित करण्यास आणि हॅकथॉन व ग्रँड चॅलेंज आयोजित करण्यास प्रोत्साहित केले जाईल.

- १) **शासकीय ग्रँड चॅलेंज:** विविध शासकीय विभाग, एजन्सी आणि संस्थांद्वारे ग्रँड चॅलेंज आणि हॅकथॉन आयोजित केले जातील. विजेत्यांना त्यांच्या नाविन्यपूर्ण कल्पनांच्या प्रायोगिक तत्वावरील प्रकल्पासाठी प्रारंभिक अनुदान/बक्षीस दिले जाईल आणि लाभार्थी विभागाद्वारे विजेत्याच्या उपाय अंमलबजावणीसाठी पुढील निधी उपलब्ध करून दिला जाईल.
- २) **कॉर्पोरेट ग्रँड चॅलेंज:** विविध उद्योजकीय भागीदारांच्या सहकार्याने आणि आर्थिक सहाय्याने ग्रँड चॅलेंज आणि हॅकथॉन आयोजित केले जातील. विजेत्यांना देशांतर्गत आणि जागतिक बाजारपेठामध्ये त्यांच्या नवनवीन कल्पनांच्या प्रायोगिक प्रयोगासाठी उद्योगाकडून सहाय्य मिळेल.
- ३) **प्रसारमाध्यम संस्थांशी भागीदारी:** विविध कार्यक्रमांसाठी प्रसारमाध्यमांच्या संस्थांशी सहकार्य करार केला जाईल, ज्यामध्ये दूरदर्शन वाहिन्यांवर आणि ओटीटी व्यासपीठांवर स्टार्टअप्स आणि गुंतवणूकदार यांच्यातील विशेष संवाद सत्रांचे आयोजन करण्याचाही समावेश असेल.

१३.१० स्टार्ट-अप्ससाठी सामाईक प्रोत्साहन:

महाराष्ट्र शासनाने उद्योग विभागाच्या दि. २७ जून २०२३ रोजीच्या शासन निर्णयान्वये "महाराष्ट्राचे नवीन माहिती तंत्रज्ञान आणि माहिती तंत्रज्ञान सहाय्यभूत सेवा धोरण -२०२३" अंतर्गत स्टार्टअप्ससाठी विद्युत दरात आणि मुद्रांक शुल्कातील सवलतींसह सामाईक प्रोत्साहनांचे लाभ आधीच दिले आहेत. राज्य आणि केंद्र सरकारच्या विविध धोरणांखाली उपलब्ध प्रोत्साहनांचा जास्तीत जास्त स्टार्टअप्सना लाभ घेता यावा यासाठी नियोजनबद्ध प्रयत्न केले जातील.

१३.११ व्यवसाय बंद करण्याची सुलभता

स्टार्टअप व्हेंचर मधून बाहेर पडताना किंवा बंद करताना येणा-या आव्हानांना तोंड देण्यासाठी राज्य शासन उद्योजकांना मार्गदर्शन आणि सुविधा पुरवेल. यामध्ये समुपदेशन, सल्लागार सेवा आणि व्यवसाय बंद करण्याची प्रक्रिया प्रभावीपणे पार पाडता यावी यासाठी आवश्यक असलेली संसाधने पुरवणे इत्यादींचा समावेश असेल.

१४. महाराष्ट्र नाविन्यता शहर (MIC)

महाराष्ट्र शासन सुमारे ३०० एकर परिसरात एक समर्पित नाविन्यता शहर उभारणार आहे. हे एक अत्याधुनिक शहर म्हणून काम करेल जे स्टार्ट-अप्स, कॉर्पोरेट्स, गुंतवणूकदार, शिक्षण आणि शासन यांना एका छताखाली एकत्र आणेल. हे उद्योग, तज्ञ, संशोधक आणि स्टार्ट-अप्सच्या सहभागासह सहयोगी अत्याधुनिक संशोधन आणि नवनिर्मितीचे केंद्र म्हणून कार्य करेल.

महाराष्ट्र स्टार्टअप, उद्योजकता आणि नाविन्यता धोरण, २०२५ राज्याला गुंतवणूकदार आणि नवोन्मेषकांसाठी जागतिक केंद्र म्हणून स्थापित करेल, ज्यामुळे जागतिक दर्जाच्या पायाभूत सुविधांसह शाश्वत आणि सर्वसमावेशक आर्थिक विकासाला चालना मिळेल. हे धोरण केवळ सवलतींचा समूह नाही, तर प्रतिभा, उद्योजकता आणि नाविन्यतेचा विकास करण्यासाठी संपूर्ण परिसंस्था (ecosystem) तयार करणारी एक मजबूत चौकट आहे. हे आमंत्रण आहे धैर्याने स्वप्न पाहण्याचे, अर्थपूर्ण उपाय शोधण्याचे आणि लवचिकपणे (resiliently) उभारणी करण्याचे.

(मनिषा वर्मा)

अपर मुख्य सचिव, महाराष्ट्र शासन

परिशिष्ट I : व्याख्या

एक्सिलरेटर (Accelerators): हे असे सखोल, वेळ-बद्ध कार्यक्रम आहेत जे सुरुवातीच्या टप्प्यातील स्टार्ट-अप्सना त्यांची वाढ आणि विकास गतीने करण्यासाठी मार्गदर्शन, निधी, नेटवर्किंगच्या संधी आणि इतर संसाधने पुरवतात. हे कार्यक्रम सामान्यतः काही महिने चालतात आणि 'डेमो डे' मध्ये संपतात, जिथे स्टार्ट-अप्स संभाव्य गुंतवणूकदारांसमोर आपले विचार मांडतात.

को-वर्किंग स्पेसेस (Co-working Spaces): ही सामायिक कार्यालयीन ठिकाणे आहेत जिथे व्यक्ती, फ्रीलांसर आणि स्टार्ट-अप्स लवचिक आधारावर डेस्क, खाजगी कार्यालये किंवा मीटिंग रूम भाड्याने घेऊ शकतात. ही ठिकाणे हाय-स्पीड इंटरनेट, प्रिंटर, लाउंज यांसारख्या सुविधा पुरवतात आणि अनेकदा नेटवर्किंग कार्यक्रम आणि सामायिक संसाधनांद्वारे एक सहयोगी समुदाय तयार करतात.

कॉर्पोरेट इनोव्हेशन (Corporate Innovation): कॉर्पोरेट इनोव्हेशन म्हणजे एखाद्या स्थापित कंपनीमध्ये नवीन कल्पना, उत्पादने, सेवा किंवा व्यवसाय मॉडेल्स विकसित करण्याची आणि अंमलात आणण्याची प्रक्रिया. यामध्ये एक नाविन्यपूर्ण संस्कृती जोपासणे, अंतर्गत आणि बाह्य संसाधनांचा लाभ घेणे आणि कंपनीला बदलत्या बाजारपेठेतील परिस्थितीशी जुळवून घेण्यास आणि स्पर्धात्मक राहण्यास सक्षम करणे समाविष्ट आहे.

डीप टेक (Deep Tech): डीप टेक स्टार्ट-अप्स अत्याधुनिक, बदल घडवणारे तंत्रज्ञान विकसित करण्यावर लक्ष केंद्रित करतात ज्यात विविध उद्योगांमध्ये महत्त्वपूर्ण प्रभाव निर्माण करण्याची क्षमता आहे. हे स्टार्ट-अप्स आर्टिफिशियल इंटेलिजेंस (कृत्रिम बुद्धिमत्ता), बायोटेक्नॉलॉजी (जैवतंत्रज्ञान), क्वांटम कंप्यूटिंग (क्वांटम संगणकीय), ॲडव्हान्स मटेरियल्स (प्रगत सामग्री), रोबोटिक्स आणि इतर उदयोन्मुख क्षेत्रांवर काम करतात ज्यांना महत्त्वपूर्ण वैज्ञानिक किंवा अभियांत्रिकी कौशल्याची आवश्यकता असते.

उदयोन्मुख तंत्रज्ञान (Emerging Technologies): उदयोन्मुख तंत्रज्ञान म्हणजे नवीन आणि वेगाने विकसित होणारी तंत्रज्ञानं ज्यांना विविध उद्योग आणि क्षेत्रांवर लक्षणीय परिणाम करण्याची क्षमता आहे. ही तंत्रज्ञानं अजूनही विकासाच्या किंवा स्वीकारण्याच्या सुरुवातीच्या टप्प्यात असली तरी, आपण कसे जगतो, काम करतो आणि जगाशी संवाद साधतो यावर ती त्यांचा परिवर्तनकारी परिणाम अपेक्षित आहे.

ग्रासरूट/ग्रामीण नवोपक्रम (Grassroot/Rural Innovation): ग्रासरूट/ ग्रामीण नवोपक्रम म्हणजे असे स्टार्ट-अप्स जे विशेषतः ग्रामीण समुदायांना भेडसावणाऱ्या स्थानिक गरजा, आव्हाने आणि संधींवर उपाय शोधण्यासाठी तयार केलेले उपाय विकसित करतात. हे नवोपक्रम अनेकदा स्थानिक संसाधने, पारंपरिक ज्ञान आणि सामुदायिक सहभाग यांचा लाभ घेऊन शाश्वत आणि संदर्भाशी संबंधित उपाय तयार करतात.

हॅकॅथॉन्स (Hackathons): हॅकॅथॉन हे स्पर्धात्मक कार्यक्रम असतात, जे सामान्यतः एक दिवस किंवा एका आठवड्याच्या शेवटी आयोजित केले जातात, जिथे विशिष्ट आव्हाने किंवा समस्या सोडवण्यासाठी सॉफ्टवेअर किंवा हार्डवेअर उपाय तयार करण्याकरिता एकत्रितपणे काम करतात. हे कार्यक्रम सर्जनशीलता, सांघिक कार्य आणि नाविन्यपूर्ण उपायांचा जलद विकास करण्यास प्रोत्साहन देतात.

इनक्यूबेटर्स (Incubators): इनक्यूबेटर्स म्हणजे अशा संस्था ज्या सुरुवातीच्या टप्प्यातील स्टार्ट-अप्सना वाढवण्यासाठी आणि त्यांचे संगोपन करण्यासाठी व्यापक समर्थन सेवा पुरवतात. इनक्यूबेटर्सद्वारे ऑफर केलेल्या सेवांमध्ये सामान्यतः परवडणारी कार्यालयीन जागा, मार्गदर्शन, निधीच्या संधीपर्यंत पोहोच, नेटवर्किंग कार्यक्रम आणि प्रयोगशाळा, उपकरणे आणि प्रशासकीय सहाय्यासारखी सामायिक संसाधने समाविष्ट असतात.

नवोपक्रम (Innovation): नवोपक्रम म्हणजे नवीन कल्पना, उत्पादने, सेवा किंवा व्यवसाय मॉडेल्स तयार करण्याची आणि अंमलात आणण्याची प्रक्रिया जी एखाद्या संस्था किंवा समाजासाठी मूल्य निर्माण करते. यात संधी ओळखणे, नवीन उपाय विकसित करणे आणि ते उपाय बाजारात आणणे किंवा व्यावहारिक संदर्भात अंमलात आणणे समाविष्ट आहे.

बौद्धिक संपदा (Intellectual Property -IP): बौद्धिक संपदा (IP) म्हणजे बुद्धीनिर्मित संदर्भ देते, जसे की शोध (inventions), साहित्यिक आणि कलात्मक कामे, डिझाइन, चिन्हे, नावे आणि प्रतिमा, जी कायद्याने संरक्षित आहेत. IP अधिकार हे निर्माते आणि मालकांना त्यांच्या बौद्धिक कामातून किंवा निर्मितीमधून आर्थिक आणि इतर फायदे मिळवण्यास सक्षम करतात.

मार्गदर्शक (Mentors): मार्गदर्शक हे अनुभवी व्यक्ती असतात जे उद्योजकांना किंवा स्टार्ट-अप संस्थापकांना मार्गदर्शन, सल्ला आणि समर्थन देतात. ते त्यांचे ज्ञान, कौशल्य आणि अंतर्दृष्टी यांची उपलब्धता करतात ज्यामुळे मार्गदर्शित व्यक्तींना आव्हानांवर मात करण्यास, धोरणे विकसित करण्यास आणि त्यांच्या उद्योजक प्रवासात माहितीपूर्ण निर्णय घेण्यास मदत होते.

प्रोटोटाइप्स (Prototypes): प्रोटोटाइप म्हणजे उत्पादन किंवा सेवेचे प्रारंभिक मॉडेल किंवा नमुना जो चाचणी, मूल्यांकन आणि अभिप्राय (feedback) घेण्यासाठी तयार केला जातो. प्रोटोटाइप कमी-विश्वासाहतेच्या नमुन्यांपासून (उदा. स्केचेस, वायरफ्रेम्स) ते उच्च-विश्वासाहतेच्या, कार्यात्मक मॉडेल्सपर्यंत असू शकतात, जे उत्पादन विकासाच्या टप्प्यावर अवलंबून असतात.

सीड फंडिंग (Seed Funding): सीड फंडिंग म्हणजे स्टार्ट-अपला त्याच्या सुरुवातीच्या टप्प्यात दिलेली प्रारंभिक गुंतवणूक किंवा भांडवल, जे प्रारंभिक कार्यात्मक खर्च, उत्पादन विकास आणि बाजारपेठेचे प्रमाणीकरण यासाठी वापरले जाते. सीड फंडिंग अनेकदा एंजल गुंतवणूकदार (angel investors),

ऑक्सिलरेटर किंवा स्वतः संस्थापकांकडून मिळते आणि ते स्टार्ट-अपला कल्पना स्टेजमधून अधिक विकसित उत्पादन किंवा सेवेकडे प्रगती करण्यास मदत करते.

स्टार्ट-अप्स (Startups): स्टार्ट-अप म्हणजे नवीन स्थापित केलेली कंपनी किंवा उपक्रम जो अभिनव उत्पादने, सेवा किंवा व्यवसाय मॉडेल्स विकसित करण्यावर आणि बाजारात आणण्यावर लक्ष केंद्रित करतो आणि भारत सरकारच्या उद्योग आणि अंतर्गत व्यापार प्रोत्साहन विभाग (DPIIT) द्वारे वेळोवेळी ठरवलेल्या व्याख्येनुसार असतो.

युनिकॉर्न्स (Unicorns): युनिकॉर्न म्हणजे एक खाजगी स्टार्ट-अप कंपनी ज्याचे मूल्यांकन \$१ अब्ज पेक्षा जास्त झाले आहे. या कंपनी दुर्मिळ आणि अत्यंत मौल्यवान मानल्या जातात, प्रामुख्याने अपवादात्मक वाढ, नाविन्यपूर्ण उत्पादने किंवा सेवा आणि महत्त्वपूर्ण बाजारपेठेची क्षमता दर्शवतात.

व्हेंचर कॅपिटल (Venture Capital): व्हेंचर कॅपिटल (VC) म्हणजे कंपनी किंवा व्यक्तीद्वारे उच्च-क्षमता असलेल्या स्टार्ट-अप्सना आणि सुरुवातीच्या टप्प्यातील कंपन्यांना इक्विटी मालकीच्या बदल्यात प्रदान केलेला गुंतवणूक निधी. व्हेंचर कॅपिटलिस्ट्स स्टार्ट-अप्समध्ये गुंतवणूक करतात, कंपनी वाढल्यावर आणि यशस्वी झाल्यावर त्यांच्या गुंतवणुकीवर लक्षणीय परताव्याची अपेक्षा असते.

टिप- महाराष्ट्र स्टार्टअप, उद्योजकता आणि नाविन्यता धोरण-२०२५ चा मराठी अनुवाद परिशिष्ट-ब मध्ये असून मराठी अनुवादातील तांत्रिक व्याख्या इत्यादीच्या अर्थ विवरणासाठी परिशिष्ट-अ पहावे.